

Данко ЛЕОВАЦ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6696-4871>

Жарко Д. ИЛИЋ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3675-4424>

БЕЛЕШКЕ ЗА ИСТОРИЈУ РАДИВОЈА МИЛОЈКОВИЋА

Анстракт: У раду је приређен рукопис Радивоја Милојковића (1833–1888), вишегодишњег службеника у извршној и судској власти у Кнежевини и Краљевини Србији, који садржи податке из политичке, друштвене и правне историје Кнежевине Србије у периоду од почетка 1865. до 1867. године, до сада готово потпуно непознате у историографији. Рукопис представља изузетно значајан историјски извор, јер потиче из пера савременика и осветљава не само догађајну историју, већ и свакодневни живот кнеза Михаила и кнегиње Јулије, приче које су се могле чути по чаршији, размишљања међу чиновницима о политичким догађајима и поједине аспекте из живота престонице средином шездесетих година 19. века. Други део рукописа посвећен је питању добијања градова, у оквиру којег Милојковић, као посматрач, доноси детаљан опис церемоније предаје кључева и подизања српске заставе, уз приказ општег расположења које је тада владало у Београду. Приређени извор се чува у Државном архиву Србије, у оквиру збирке Поклони и откупи, под сигнатуром к. 70, бр. 355.

* dleovac@gmail.com

* zarko.ilic95@yahoo.com

Кључне речи: Радивој Милојковић, кнез Михаило Обреновић, двор, питање градова, друштвени живот.

Abstract: A manuscript by Radivoj Milojković (1833–1888), a long-time official in the executive and judicial authorities of the Principality and Kingdom of Serbia, has been prepared for publication. This manuscript contains data from the political, social, and legal history of the Principality of Serbia from the beginning of 1865 to 1867, hitherto almost entirely unknown in historiography. The manuscript represents an exceptionally significant historical source because it comes from the pen of a contemporary and sheds light not only on the historical events but also on the daily lives of Prince Mihailo and Princess Julija, stories that could be heard around the marketplace, reflections among officials on political events, and certain aspects of life in the capital in the mid-1860s. The second part of the manuscript deals with the question of acquiring cities, with Milojković, as an observer, providing a detailed description of the ceremony of handing over the keys and raising the Serbian flag, and depicting the general mood prevailing in Belgrade at the time. The prepared source is kept in the State Archives of Serbia, within the collection of Gifts and Purchases, under signature k. 70, no 355.

Keywords: Radivoj Milojković, Prince Mihailo Obrenović, court, the issue of acquiring cities, social life.

Радивој Милојковић, рођен је у селу Глоговцу у Пожаревачком округу 27. децембра 1832. / 9. јануара 1833. године.¹ Отац му је био трговац. Како је ценио образовање, за своју децу и децу околних сељана ангажовао је учитеља из Беле Цркве. Милојковић је гимназију уписао у Смедереву (I и II разред), а од 1844. године наставио школовање у Београду. У јесен 1847. године уписао је Лицеј, успешно окончавши студије 1852. године. Одмах је ступио у државну службу, као писар Пожаревачког суда. Две године касније умро му је отац, а од некадашње газдинске куће остала је само жена с троје малолетне деце. Милојковић је у то време одабран за државног питомца по правној струци, који је школовање требало да настави у иностранству. Студирао је у Хајделбергу и Паризу (1855–1859). У аутобиографским белешкама врло сликовито описује овај део свог живота, те представља један од најзначајнијих извора за школовање државних питомаца у иностранству. Поред описа о образовном систему, остављао је бројне белешке о животу обичних људи, а извесно време је чак боравио у француском селу.²

¹ У аутобиографији Милојковић наводи податак да је „рођен трећи дан Божића, 27. децембра, и као што ми отац и мајка казиваше да сам био у првој години, кад се ишло на Зајечар, које је било 1833. год.”. Александра Вулетић и Љубинка Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* XXI (2003) 65.

² Исто, 69–79.

У Србију се вратио 1859. године и одмах је ступио у службу у Министарству правде и Државном савету. Од 1863. године био је начелник у Министарству правде, а потом од 1866. године председник Апелационог суда. Крајем 1867. године ангажован је да напише један пројекат устава.³ Након атентата на кнеза Михаила (1868) улази у састав владе, као министар унутрашњих дела. Годину дана касније постаје председник владе и на том месту остаје до пунолетства кнеза Милана Обреновића (1869–1872). Потом је до 1875. године обављао дужност потпредседника Државног савета. У влади Стевче Михаиловића 1876. године постаје поново министар унутрашњих дела. Чврстом руком одржавао је ред у земљи. Министарску дужност наставио је и у кабинету Јована Ристића, до 1880. године. У опозицији је био до 1887. године и до формирања нове Ристићеве владе, у којој је поново заузео место министра унутрашњих дела. Потом је наредне године именован за члана Уставотворног одбора. Није дочекао усвајање овог устава. Умро је 28. децембра 1888. године, у један сат ујутру. Сахрањен је сутрадан, а опелу у Вазнесенској цркви присуствовали су краљ Милан Обреновић, бројни министри, државни саветници и виши чиновници.⁴

Радивој Милојковић је оставио доста трага у политици Кнежевине и Краљевине Србије, као један од најзначајнијих и најутицајнијих министара унутрашњих дела. „Моја најбоља историја била би кад би се само написало све оно што сам ја у разним приликама казао своме Господару, као његов министар и саветодавац”, говорио је. Није се устручавао да изнесе своје мишљење, ни када је у питању био сам владар. На Великој народној скупштини после рата 1877. године, када је кнез Милан, после закључених седница, дошао у двор и задовољан узвикнуо: „Ето, видите како Обреновић уме да одржи ред” – „Кад хоће!”, допунио је Милојковић.⁵ Био је ожењен Милевом, ћерком Хаџи-Томе Опулоса, истакнутог београдског трговца.

³ На тексту Милојковићевог нацрта стоји да је написан по налогу министра унутрашњих дела Николе Христића. Уставни нацрт састојао се из 223 члана. Најважнија новина у односу на дотадашње уређење било је успостављање дводомног скупштинског система, који би се састојао од Сталног (горњег) и Изборног (доњег) дома. Државни архив Србије [=ДАС], Поклони и откупи [=ПО], к. 25, бр. 103; Илија А. Пржић, „Грађа за нашу уставну историју. Два уставна пројекта за друге владе кнеза Михаила”, *Архив за правне и друштвене науке* 3–4 (1925) 207–219, 295–303; Маша Кулаузов, „Уставни нацрт Радивоја Милојковића од 1868. године”, *Истраживања* 17 (2006) 63–77; Мирјана Стефановски, „Нацрт Устава Радивоја Милојковића из 1867. године”, у: *Развој правног система Србије и хармонизација са правом ЕУ: прилози Пројекту 2012: колективна монографија*, ур. Радмила Васић и Ивана Крстић, Београд 2013, 537–551.

⁴ *Србске новине*, бр. 276, 17/29. децембар 1888; бр. 277, 18/30. децембар 1888.

⁵ Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књ. друга, *Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878–1889*, Београд 1924, 42–43.

Рукопис пред нама, под насловом „Моје бележке као дата за историју, почете 1ог јануара 1865. године”, представља вредан историјски извор и практично наставак његовог списка „Белешка о мени написана у октобру 1864. год.[ине] што је до тога времена, и после продужено што је даље било”.⁶ Милојковићеве белешке значајне су за политичку, правну и друштвену историју. Посебно вреди поменути да се добар део бележака односи на питање добијања градова 1867. године, односно коначан одлазак турских гарнизона из Београда, Шапца, Смедерева и Кладова.⁷ Из приређеног извора јасно се закључује да одлазак турских гарнизона из Србије Милојковић посматра искључиво из угла савременика и сведока, а не као један од главних актера догађаја. Као председник Апелационог суда, тада није утицао на доношење најважнијих политичких одлука, а о њима је сазнавао или путем личних контаката или из званичних новина. Ипак, сусрети с појединим личностима, те описи појединих догађаја, којима је лично присуствовао или за њих чуо од других лица, од велике су важности за проучавање историје шездесетих година 19. века.

Рукопис који објављујемо чува се у Државном архиву Србије, у фонду Поклони и откупи, к. LXX, бр. 355. У Архиву је заведен под погрешним ауторством, односно под именом М. Лешјанина. Састоји се од 15 листова и 29 страница, од којих су неке мање или више оштећене, посебно од 20. странице. У тексту нисмо вршили веће интервенције, осим мањег усаглашавања с правописом савременог српског језика, и то само онда

⁶ А. Вулетић и Љ. Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, 61–87.

⁷ Српска влада је 1862. године искористила сукоб на Чукур-чесми и на конференцији амбасадора великих сила у Канлици поднела захтев за исељавање Турака из градова, што је питање које је остало нерешено још од доношења хатишерифа из 1830/33. године. Одлукама конференције решено је да се поруше тврђаве Ужице и Соко, те да се цивилно турско становништво исели из Србије. У наредном периоду покренута је свеобухватна дипломатска акција у циљу исељавања Турака из преосталих градова. Кључну улогу одиграо је Јован Ристић, тадашњи српски капућехаја у Цариграду, који је месецима преговарао с турским властима и представницима великих сила на Босфору. Порта је 17. фебруара 1867. донела одлуку да се Београдска тврђава, заједно са осталим утврђењима, преда кнезу Михаилу на управљање и чување, што је султан потврдио наредног дана. Ферман од 10. априла 1867. свечано је уручен кнезу приликом његове посете Цариграду. Опширније: Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила* (први балкански савез), Београд 1963, 295–374; Данко Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, Београд 2023, 251–274, 323–352; Урош Татић, *Француска и Србија (1860–1868)*, (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2016), 305–346, 493–525; Сузана Рајић, „Велика Британија и градско питање 1866/1867. Борба за Београд”, *Београдски историјски гласник* 4 (2013) 123–140; Петар Крстић, „Пут у Цариград у свити кнеза Михаила”, *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009) 151–173; Зорица Јанковић, *Пут у Цариград. Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд 2008, 13–100.

када је било неопходно. У угластим заградама разрешене су скраћенице и наведени они делови у којима је текст толико оштећен да га није било могуће прочитати. У изворном тексту сви датуми су наведени по старом, а у напоменама по старом и по новом календару. У напоменама су дата и објашњења архаичних и страних речи, као и основни подаци о личностима које се спомињу у спису а познате су у историографији.

*

Моје белешке као дата за историју, почете 1ог јануара 1865. године

1ог јан.[уара] 1865. Књаз⁸ и Књагиња⁹ врло су штедљиви са посетама. Књаз никад не иде конзулима ни паши, а тако исто ни коме, Србину; а особита је редкост, ако он или Књагиња у чију кућу уђу. Сећам се да сам видео Књаза код Г. Стевче,¹⁰ пензионираног председатеља Совета, кад је овај млађу кћер¹¹ удавао за Гудовића,¹² што је било 1863. године у лето, и био је код Г. Мариновића,¹³ садањег председатеља Совета, после Митровадне¹⁴ 1864. године кад се овај у своју нову кућу у господској улици¹⁵ преселио. То су досад једина лица код кои је он био, осим своје стрине Г. Томаније¹⁶. Књагиња такође не иде ни у чију кућу, а данас 1ог

⁸ Михаило Обреновић (1823–1868), кнез Србије (1839–1842, 1860–1868).

⁹ Јулија Хуњади (1831–1919), за кнеза Михаила се удала 1853. године, споразумно су се разишли 1865. године, без формалног развода.

¹⁰ Стевча Михаиловић (1804/1806–1888), политичар, присталица династије Обреновић, председник Државног савета (1860–1861), два пута председник владе и министар грађевина (1875, 1876–1878). Повукао се из политичког живота после Берлинског конгреса (1878).

¹¹ Софија, ћерка Стевче Михаиловића из другог брака.

¹² Јеврем Гудовић (1835–1900), политичар, рударски инжењер, начелник Рударског одељења Министарства финансија, министар грађевина (1880–1882, 1884–1885), министар народне привреде (1882–1883) и заступник министра народне привреде (1884).

¹³ Јован Мариновић (1821–1893), државник и дипломата, министар финансија (1856–1857), председник Државног савета (1861–1873), председник владе и министар иностраних дела (1873–1874), посланик Србије у Паризу (1878–1889).

¹⁴ Црквени празник, 26. октобра / 8. новембра, односно у 19. веку, због разлике у календарима, 26. октобра / 7. новембра.

¹⁵ Данашња Бранкова улица, именована тако јер су „у њој становала све сама крупна господа”, односно у њој су се налазиле куће најзначајнијих политичара и државника средином 19. века.

¹⁶ Томанија Обреновић (1796–1881), рођена Богићевић, супруга Јеврема Обреновића (1790–1856), брата кнеза Милоша Обреновића и баба кнеза/краља Милана Обреновића.

јануара 1865. год.[ине] била је код Г. Милоја Лешјанина,¹⁷ Началника Министерства инострани дела, први пут у чијој кући. Милоје је боловао више од три месеца и сад је пре неки дан устао, и она била код њега.

Исто тако слабо је ко примљен у конаку као гост, и осим Министера, Председ.[атеља] Совјета, Г. Мариновића, Милана Петронијевића¹⁸ помоћника Мин.[стра] Правде и Милоја Лешјанина није нико био на ручку у Конаку, од кад је садање Министерство, а то је од свршетка 1861. године.¹⁹ Советници нису били ни једанпут осим о свадби Милоша Бајића,²⁰ сестрића Књажевог у лето 1864. године.

18ог јан.[уара] правео је Књаз лов у Топчидеру, на коме су поред доста србске господе били и конзули талијански Сковасо,²¹ и заступник енглезог конзула Лонгворса,²² Блант.²³ Ту при ручку напио је здравицу Сковасо Књазу на србском језику, наравно туцајући, у којој је реко Краљу србском Михаилу где је био и Блант. Овај не зна србски. Затим је Сковасо започео песму „Дрина вода ладна” као Књажеву. Ово ми је казивао М.[илан] Петронијевић који је и сам при томе био.

При концу јануара око 25ог дознам, да је по решењу Министера, Мин.[истар] Финанција Г. Цукић²⁴ одрекао пензију оним чиновницима који су били у созаклетију²⁵ на концу 1863. године, имено Анти Мајсторовићу²⁶ и

¹⁷ Милоје Лешјанин (1830–1867), начелник унутрашњег одељења Кнежеве канцеларије (1858–1860), начелник Спољашњег одељења Кнежеве канцеларије од новембра 1860. до 1867.

¹⁸ Милан А. Петронијевић (1830/1831–1914), политичар, српски посланик у Цариграду (1859–1861), помоћник министра правде (1861–1867), министар иностраних дела (1867–1868).

¹⁹ Односи се на владу Илије Гарашанина, која је формирана 9/21. децембра 1861. године.

²⁰ Милош Бајић (1827–1897), син Тодора Бајића и Петрије, ћерке кнеза Милоша Обреновића, барон, велепоседник и добротвор.

²¹ Стефано Сковасо, конзул Пијемонта и Краљевине Италије у Кнежевини Србији (1861–1867).

²² Џон А. Лонгворт, британски конзул у Кнежевини Србији (1860–1869, 1869–1875).

²³ Џон Е. Блант, заступник британског конзула у Београду.

²⁴ Константин Коста Цукић (1826–1879), доктор филозофије, начелник Министарства иностраних дела (1856–1858), заступник кнежевског представника и министра иностраних дела (1860), помоћник министра финансија (1860–1861), министар финансија (1861–1868), дипломатски агент Србије у Букурешту (1869–1874) и Бечу (1874–1879).

²⁵ Завери. Односи се на Мајсторовићеву заверу против кнеза Михаила, откривену крајем 1863. године.

²⁶ Антоније Мајсторовић, окружни начелник у Смедереву, потом помоћник министра унутрашњих дела, од 1857. државни саветник. Оптужен за организовање завере против кнеза Михаила 1863. године.

Ранку Матеићу,²⁷ саветницима, и Кости Антоновићу²⁸ и Живану Соскићу,²⁹ срезким Началницима. Овај предмет је спреман за дисциплин.[инарни] Суд, а први пут је радио концепт Никола Крстић,³⁰ Нач.[алник] полиц.[ајни] у Мин.[истарству] унутр.[ашњих] дела, а други пут мој Министар, Рајко Леш.[јанин]³¹ и први пут ми је давао мој Министар концепт Крстића на мненије и ја сам му казао, да му као Началник у његовој канцеларији дајем мненије, али као дисциплинарни Судија задржавам моје мненије, и кад сам му реко, да и у том случају кад би био за то да се та ствар да дисц.[иплинарном] Суду, ја је не би онако разлагао, онда је он узео и потом сам видео његов концепт о томе код Петронијевића³² помоћника, што ће бити пре дваестину дана.

26. јануара чуо сам да се тога дана решило у Совету, по предлогу Мин.[истра] унутр.[ашњих] дела Н.[иколе] Христића,³³ да каса плати преко 200# ћес.³⁴ на плаћање чега је управитељ в.[ароши] Београда³⁵ од судова осуђен за недостатак, који је учинио Милош Кандић³⁶ официр жандарма у 1862. години.

Књагиња је отишла у Лондон са саветником Филипом Христићем³⁷ 10ог јануара 1863. год.[ине] и вратила се на Воведеније³⁸ 21. новембра 1864. године. Кад је дошла доведе са собом једну женску, као другарицу, која је Рускиња но католичке вере. Она донесе са собом и поклоне за нека

²⁷ Ранко Матејић, саветник 1857–1858, истакнути карађорђевићевац.

²⁸ Коста Антоновић, начелник Среза подунавског, Округа смедеревског.

²⁹ Очигледно се ради о грешци, јер су током Мајсторовићеве завере ухапшени капетан Милић Соскић и кмет Марко Соскић.

³⁰ Никола Крстић (1829–1902), правник, професор Лицеја, судија, члан Апелационог суда, потпредседник Касационог суда, државни саветник. Био је начелник Полицајног одељења Министарства унутрашњих дела од 1862. године.

³¹ Рајко Лешјанин (1826–1872), министар правде (1861–1868).

³² Односи се на Милана А. Петронијевића, тада помоћника министра правде.

³³ Никола Христић (1818–1911), управник вароши Београда (1856–1860), министар унутрашњих дела (1860–1867), председник владе и министар унутрашњих дела (1867–1868, 1883–1884, 1888–1889, 1894–1895), државни саветник и председник Државног савета.

³⁴ Златни, аустријски дукат.

³⁵ Односи се на Михаила Барловца, управника вароши Београда (1861–1868).

³⁶ Милош Кандић, потпоручник жандармерије 1862. године.

³⁷ Филип Христић (1819–1905), државник и дипломата, председник владе и министар иностраних дела (1860–1861), министар просвете (1874–1875), дипломатски заступник Србије у Цариграду (1870–1873, 1876–1877), први посланик независне Кнежевине Србије у Османском царству (1878–1880). Дипломатску каријеру наставио је у Бечу (1880–1883) и Лондону (1883–1884). Био је први гувернер Народне банке, (1885–1890).

³⁸ Црквени празник Ваведене пресвете Богородице.

лица, и то Милоју Лешјанину једно посуђе за чај, за које се говори да је од вредности 50 дук.[ата]. Милошу Брки³⁹ командиру жандармерије један револвер, и неким госпођама свиле за аљину, и друге поклоне, као жени Милоја Лешјанина, Ценића,⁴⁰ црвеног Матије,⁴¹ Министра унутр.[ашњих] дела Н.[иколe] Христића, Книћанина⁴² ађутанта, Франасовића⁴³ чиновника у Мин.[истарству] финансија, који је као капетан дамшифу⁴⁴ нашем Делиград.⁴⁵ Кад је дошла Књагиња, носаше и она и њена другарица, подугачак штап у рукама, као калуђерски штапови, за шта се после чу да је то мода и да тако носи француска царица. Оне то и после по вароши кад пешке иду носе и подштапују се. Од како се вратила Књагиња, она често посеђава школе и шпитаље⁴⁶ и у школама даје дарове деци, за коју јој се каже да се добро уче. За шпитаљ нарочито је наредила да се прикупљају ствари и лутрија изигра на балу 11ог фебр.[уара] 1865. који она на ту целу у зданију код Круне даје, давши сама и Књаз ствари од вредности преко 200 дук.[ата] и плативши све трошкове. Сиротињи такође даје поклоне, као што стоји по новинама од месеца декемвра 1864. и јануара 1865. год. [ине] да је и јеврејској сиротињи дала 20 дук.[ата]. У то време у месецу јануару 1865. изађе оглас у новинама Видовдана,⁴⁷ да се и у Лондону настојавањем оне две Енглескиње девојке, Ирби и Макензи⁴⁸ које су у зиму 1864. год.[ине] овде више од по године у Београду биле, саставља комитет, који ће да изигра лутрију на ползу школа за христјане у Босни, старој Србији и Бугарској, и позивају се и Срби, да што нарочито од наши рукоделни производа даду, чега се скупљања примио саветник Ф.[илип] Христић, на кога су се ове девојке обратиле, и с којим су се овде

³⁹ Милош С. Брка, артиљеријски мајор, командир жандармерије у Београду.

⁴⁰ Ђорђе Ценић (1825–1903), политичар, министар правде (1861–1862), државни саветник и председник Државног савета.

⁴¹ Матија Симић (Црвени), министар правде (1860), члан Државног савета.

⁴² Антоније Книћанин, мајор, кнежев ађутант.

⁴³ Фрањо Франасовић, изванредни чиновник при Министарству финансија, Економном одељењу.

⁴⁴ Нем. пароброд.

⁴⁵ Делиград, први српски пароброд. Купио га је кнез Михаило Обреновић 1862. године.

⁴⁶ Болница.

⁴⁷ Лист, полувластични орган владе, излазио је у Београду (1861–1876).

⁴⁸ Аделина Паулина Ирби (1833–1911) и Георгина Мери Мјур Макензи (1833–1874) током 1862. и 1863. године обишле су готово читав европски део Османског царства. Објавиле су књигу Путовања по словенским земљама Турске у Европи, Београд 1868. (прво издање *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, London 1866). Паулина Ирби је била велики пријатељ српског народа, прикупљала је помоћ током Велике источне кризе, а у Сарајеву је отворила прву школу за девојке.

јошт упознале. И Књагиња је за то дала једно либаде⁴⁹ златом извезено од црвене кадифе и јошт неке ствари, које сам ја видио код Ф.[илипа] Христића. Чу од Данице⁵⁰ госпоје Ф.[илипа] Хр.[истића] да Књагиња и два либадета богато златом извезена спрема да пошље царици француској.

На концу 1864. год.[ине] у месецу декемвру чу се, да је Књаз црногорски, Никола,⁵¹ коме се родило женско дете,⁵² окумио Књаза нашег, и то стајаше у новинама у месецу декемвру 1864. год.[ине] у Видовдану, и Књаз одреди Советника Ђорђа Миловановића Ђошу,⁵³ да са његовим ађутантом капетаном Љубомиром Ивановићем⁵⁴ иде на Цетиње и крсти дете и они одоше из Београда 31. дек.[ембра] 1864. год.[ине]. Каже се, да су однели богате дарове, и да је Ђоши Књаз направио за ову свечаност неку златну атилу⁵⁵.

Садашњи паша београдски генерал артиљерије, Али-Риза паша⁵⁶ показује у свима приликама како је рад да покаже пријатељска расположења спрема нас, и као да се популаризира. Тако иде често у театар наш, на балове и свуда се издашан показује. На првом балу у месецу јануару 1865. год.[ине] кои је даван код Србске круне,⁵⁷ и на коме сам и ја био, каза ми управитељ вароши Барловац,⁵⁸ да је паша, кад дође дао 40# ћес.[арских] и ја сам га у Конаку код Књаза на вечери с њим забављао и у баловима те године видио, гди се увати и игра србско коло.

⁴⁹ Кратки, горњи део женске свечане ношње, који покрива рамени део груди.

⁵⁰ Даница, супруга Филипа Христића, ћерка познатог београдског трговца Хаци-Томе (Опулоса).

⁵¹ Никола I Петровић Његош (1841–1921), књаз (1860–1910) и краљ (1910–1918) Црне Горе.

⁵² Кнегиња Зорка (1864–1890), будућа супруга Петра I Карађорђевића.

⁵³ Ђорђе (Ђоша) Миловановић (1813–1885), члан Државног савета (1859–1885), министар унутрашњих дела (1860) и министар правде (1875).

⁵⁴ Љубомир Ивановић (1836–1879), ађутант кнеза Михаила Обреновића, потпуковник, пуковник, ађутант кнеза Милана Обреновића (1874–1875), министар грађевина (1874, 1874–1875), управник Артиљеријске школе (1875), начелник штаба Врховне команде 1876. године.

⁵⁵ Кратки коњички огртач.

⁵⁶ Али Риза-паша (Ali Rizâ Paşa Cezâyirli, ? – септембар/октобар 1876), последњи командант београдске тврђаве (мухафиз), дошао је у Београд у августу 1864. године.

⁵⁷ Гостионица која се налазила на месту Велике пијаце (данашњи Студентски трг) у Београду.

⁵⁸ Михаило Барловац (1822–1891), трговац, ађутант кнеза Милоша (1860), управник вароши Београда (1861–1868).

28. јан.[уара] био код Сковаса, на *soirée dansante*⁵⁹ и посвађамо се, што није Фил.[ип] довео и Мацу⁶⁰ коју је он преко њега звао.

31. јануара бал у Конаку. Ту бијаше и кћи професора Полугимназије у Пожаревцу Димитрија Тодоровића,⁶¹ која се сматра као лепа девојка, и коју сам и одпре виђао у Конаку на забавама или баловима. Сазнадо да је управитељ двора⁶² пре 5 до 6 дана дошао Цветку Рајевићу⁶³ и захтевао, или молио, не знам, те овај телеграфирао у Пожаревац, да ова девојка дође за овај бал, јер је она код оца била, и она је дошла, и ја је видо, кои сам био на томе балу.

На балу 4ог фебр.[уара] код Књаза бијаше и паша, и опет играше. На балу 7ог фебр.[уара] код Круне бијаше паша и опет даде 40# ћес.[арских]. (У месецу јануару чу, да Књаз од неколико месеци не председава у министерским седницама, нити се министри више скупљају код њега и саветују, но сами раде у Министерству ин.[остраних] дела. Код председника Министерства распита за ово и потврди ми се као зацело. Књаз отприлике не председава од кад је дошла Књагиња, 21. новембра 1864.)

На баловима и вечерњим забавама ове зиме бијау играчице и певачице, као жена и муж апотекар Милутиновић,⁶⁴ трговац Поповић, Перисова⁶⁵ и Мандровић⁶⁶ из театра, у Конаку код Књаза, кои се продуцираше на клавиру (жена Милутиновића) и у декламовању (Перисова). Књагиња се разговараше једнога бала у једној соби, гди министри држаше седнице, са Захом,⁶⁷ а другога са Ђ.[уром] Даничићем.⁶⁸ Ту беше једанпут советник

⁵⁹ Вечерња забава (игранка).

⁶⁰ Односи се највероватније на тадашњу глумицу Марију Перисову, која је имала надимак Маца.

⁶¹ Димитрије Тодоровић, професор математике (рачунице) и директор полугимназије у Пожаревцу.

⁶² Анастас Јовановић (1817–1899), литограф и дагеротипист, први српски фотограф, управник кнежевог двора (1859–1868).

⁶³ Цветко Рајовић (1793–1873), политичар, државни саветник од 1838, године, министар унутрашњих дела (1840–1842), кнежев представник и министар иностраних дела (1859–1860), потпредседник Државног савета (1860–1869).

⁶⁴ Димитрије Милутиновић, апотекар.

⁶⁵ Марија Перисова, глумица, заједно с Адамом Мандровићем од краја 1863. године боравила је у Београду. Позната и као Маца Перисова, каријеру је започела у Ријеци, као сарадница једног путујећег циркуса.

⁶⁶ Адам Мандровић (1839–1912), глумац и редитељ, од 1863. године у Београду, где је преузео дружину београдског Позоришног одбора и бавио се организовањем представа.

⁶⁷ Франтишек Александар Зах (1807–1892), официр, управник Артиљеријске школе (1850–1859, 1860–1865) и први начелник Главног генералштаба војске Кнежевине Србије (1876).

⁶⁸ Ђура Даничић (1825–1882), филолог.

Црнобарац⁶⁹ и друга виша господа, а други пут, Ђ.[орђе] Ценић и Данило,⁷⁰ советници и опет друга виша господа и с њима и ни с ким другим не рече ни речи.

Бал за болницу⁷¹ под покровитељством Књагиње бијаше заказан 11. фебр.[уара] у четвртак, но због рђавог времена одложи се за суботу 13. фебр.[уара] и бијаше прихода које од лоза које од плаћања за улазак око 1669# ћес.[арских] као што ми каза Ф.[илип] Хр.[истић] кои је у одбору био, за шта после неки дан општина београдска даде Књагињи адресу благодарности, која је печатана у Видовдану од месеца фебр.[уара] после ови дана.⁷²

14ог на саме покладе⁷³ би ручак советницима у Конаку без министра и конзула и ово је први пут да су ручали советници код Књаза од кад је Министарство Гарашаниново,⁷⁴ од декемвра 1861, а после тог ручка забава, на којој сам и ја био, и ту Књагиња говори са Даничићем.

20. фебруара врати се с пута из Црне Горе советник Ђоша и ађутант Љуб.[омир] Ивановић, кои су ишли те крстили Књазу црногорском кћер од стране нашега Књаза. Ово стои у Видовдану од истог дана.⁷⁵

Министар Блазнавац⁷⁶ отишао у Италију и Француску око конца новембра 1864, а Светозар Гарашанин⁷⁷ у јануару 1865. опет у Париз – по неком послу, за то, као што сазнадо Гарашанин је однео она либадета од Књагиње царици Француској и да купи неке коње за приплод код нас.

⁶⁹ Димитрије Црнобарац (1818–1872), правник, министар правде и просвете (1858), министар просвете (1868), државни саветник (1860–1868).

⁷⁰ Данило Стефановић (1815–1886), члан Државног савета (1859–1875), председник владе и министар унутрашњих дела (1875).

⁷¹ Односи се на прикупљање средстава за подизање прве модерне варошке болнице у Београду, која је изграђена у периоду од 1865. до 1868. године, у некадашњој Болничкој, затим Видинској, а данас Улици Џорџа Вашингтона бр. 19. Кнез Михаило је у сврху подизања болнице од Ђорђа Ценића откупио земљиште и неколико старих зграда на Палилули.

⁷² Видовдан, бр. 29, 16/28. фебруар 1865.

⁷³ Последњи дан пред почетак великог поста уочи Ускрса.

⁷⁴ Илија Гарашанин (1812–1874), државник, министар унутрашњих дела (1843–1852, 1858–1859), кнежевски представник и министар иностраних дела (1852–1853, 1861–1867).

⁷⁵ Видовдан, бр. 21, 20. фебруар / 4. март 1865.

⁷⁶ Миливоје Петровић Блазнавац (1824–1873), официр и политичар, начелник Војног одељења Министарства унутрашњих дела (1854), управник вароши Београда (1856), управник Тополивнице у Крагујевцу (1861–1865), министар војни (1865–1868), члан Намесништва кнезу Милану Обреновићу (1868–1872), председник владе и министар војни (1872–1873).

⁷⁷ Светозар Гарашанин (1840–1886), официр, ађутант кнеза Михаила Обреновића, син Илије Гарашанина.

Данас у недељу 21. фебр.[уара] чу од Ф.[илипа] Хр.[истића] да је Књазу донео Ђоша⁷⁸ синоћ орден од Књаза црногорског, који се зове „за независност црногорску” основан од Књаза Данила,⁷⁹ првог реда тај орден са лентом донео Књазу, другог реда Гарашанину, и он – Ђоша – добио, а трећег реда добио Љубомир Ивановић.

Данас видео кад кроз Конак, показујући Књазу, провели коње, које је купио и довео Гарашанин Св.[етозар] у Француској.

У Видовдану бр. 22. од 23. фебр.[уара] 1865. стоји описано путовање, дочек и дарови које је Ђоша донео. Дочекао је на $\frac{3}{4}$ сата од Цетиња од самог Књаза Николе. Крштење је било на Св. Саву 14. јануара и име је детету Љубица, а дали су јој и Зорица.⁸⁰ После ручка тога дана Ђоши поклони Књаз два сребром окована пиштоља, а Љубомиру дугу пушку сребром и седефом накићену. Осим тога Ђоши је дао Крст другог степена ордена за независност Црне Горе, а Љубомиру трећег степена, и за Књаза нашег предао им звезду и ленту истог ордена, а за Гарашанина крст другог степена, и златну медаљу Обилића за нашега старог Уzun-Мирка.⁸¹

У том истом броју стоји приход од бала и лутрије за болницу, да је био 1667#, 39 гр.[оша] 30 пара чаршијских, а трошак што је био у 189# ћес.[арских] и 53 гроша платила је Књагиња. Чуо сам даље, да је од Мин.[истра] унутр.[ашњих] дела писано президијално властима да скупљају дарове за ову лутрију, и кад је свршена, да је опет президијално препоручено, да изјаве народу благодност.

На баловима у конаку у излазеће ове зиме 1865. године виђа Министра унутр.[ашњих] дела да игра и понајвећма до Г. Анке,⁸² кћери Г. Томаније.

Чу 27. и опет 28. фебруара од различни лица, да се на једном од балова ове зиме у Конаку давани и Књагиња понудила госпон Мин.[истра] унутр.

⁷⁸ Ђорђе (Ђоша) Миловановић.

⁷⁹ За време боравка Ђорђа Миловановића, изасланика српске владе на Цетињу, почетком 1865. године, кнез Михаило је одликован Орденом књаза Данила I, првог степена са лентом. Овај орден је иначе био први орден у Црној Гори, установљен 1853. године. Мото ордена био је „За независност Црне Горе”, а кнез Никола је 1861. године делимично изменио ранији изглед и увео још два степена. Поменути орден Миловановић је донео у Београд почетком марта 1865. године, када се и кнез Михаило срдечно захвалио кнезу Николи I Петровићу на одликовању. ДАС, Илија Гарашанин [=ИГ], кнез Михаило – кнезу Николи Петровићу, Београд, 26. фебруар / 10. март 1865; Србске новине, бр. 21, 23. фебруар / 7. март 1865; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 595.

⁸⁰ Односи се на најстарију ћерку црногорског кнеза Николе, кнегињу Зорку (1864–1890).

⁸¹ Узун-Мирко Апостоловић (1782–1868), војни заповедник, бимбаша у Првом и Другом српском устанку.

⁸² Анка Константиновић (1821–1868), ћерка Јеврема и Томаније Обреновић, удата за Александра Константиновића, с којим је имала сина Александра и ћерку Катарину.

[ашњих] дела да јој крсти дете, које ће родити (она је сад, кажу, трудна) и да је наручила колевку особито скупочену и друге дарове.

У почетку декемвра 1864. год.[ине] казива ми В. Васић,⁸³ како је Г. Гарашанин, приликом, кад је јесенас после скупштине⁸⁴ с Књазом ишао у Крагујевац, особито фалио Књаза пред Чачанима и људима из окружја Рудничког, говорећи: да је он код више Књажева служио, али оваквог нисмо имали, јер овога само кад извести о каквој ствари, он све погоди, и одма му заповеди шта треба да се уради. То исто ми потврди 1ог јануара 1865. год.[ине] Владимир Ацић трговац из Чачка, који осуђен на 10 дана затвора, што је псовао Началника чачанског Петра Стојковића, долази ми кући, и приповедајући откуд је ово изишло на њега, каза ми да је јесенас и он био у Крагујевцу, пред Књаза без питања и позива Началниковог, и кад је излазио Гарашанин, да му је овај то исто говорио о Књазу.

У једном разговору јесенас 1864. год.[ине] каза ми Матић⁸⁵ како му је Гарашанин казивао, кад је 1848. год.[ине] био Министер код Књаза Александра,⁸⁶ и често у Конаку вели он пише президијале, а Књаз и не знајући шта се у њима пише, седио и правио му куверте.

Прошлог лета ишао је Министер војни, Монден,⁸⁷ у Француску, куда ли и остаде неколико месеци. Говораше се тада, да се неће више ни враћати, али се опет врати, и као што после тога дознадо, то је овако било. Сви министри, а може се рећи, који га год познаје, видо, да је он незналац, па су ради, или њему противни да раде, али није могло испати, да дође на његово место, кога министри оће, т. ј. Миливоје Блазнавац, кога Књаз није хтео. Но јесенас Миливоје дође у познанство Г. Анке, и употреби са преко ње, те се Књаз задобије, да га оће, и у следству чега сад ће о Ђурђевудне⁸⁸ Монден да иде. Примечавао сам у Конаку, и на другим дружествама, како та Г. Анка много трчкара око Гарашанина и Мариновића, нарочито око првога, а други око ње.

⁸³ Највероватније Вујо Васић, трговац и народни посланик.

⁸⁴ Односи се на Великогоспојинску скупштину, одржану августа/септембра 1864. године у Београду.

⁸⁵ Димитрије Матић (1821–1884), политичар и књижевник, министар просвете (1859–1860), министар просвете и заступник министра иностраних дела (1868–1872), министар правде (1878–1879).

⁸⁶ Александар Карађорђевић (1806–1885), кнез Србије (1842–1858).

⁸⁷ Иполит Флорентин Монден (1811–1900), француски официр, начелник Главне војне управе (1861–1862) и министар војни (1862–1865) Кнежевине Србије.

⁸⁸ Црквени празник, 23. априла / 6. маја, односно у 19. веку, због разлике у календарима, 23. априла / 5. маја.

Јесенас 1864. пре него што дође Књагиња, бијау као што сам чуо, чешића посела у Конаку и код те Г. Анке, на којима је бивала и Фичиница.⁸⁹ И у Конаку на Св. Аранђела,⁹⁰ Књажев имендан био је ручак што га они зову, а наша вечера, и после тога играли се слепога миша. Ту су везивали очи и Књазу у тој игри, и како се као начу, он је и падао у тој игри. Да су играли слепог миша, казивала је сама Г. Анка. И играли су то више пута. Но као што су сами Министри били при таквим свечаностима, и само јошт по гди која лица одговорна, то се наравно не зна то много.

(Око половине октомбра 1864. год, после скупштине, био је избор кметова у Свилајнцу, и хтело се да дође бивши скупштинар Димитрије Јовановић, бојација назван.)

4. марта у четвртак бијаше у Конаку ручак, што ми зовемо вечера, у чест Ђоши,⁹¹ који је ишао у Црну Гору, на коме бијау обични гости, министри, Презид.[ент] Совета и помоћник Мин.[истра] правде Милан Петронијевић.

17. марта у среду одо у Пожаревац да нешто видим по парници Г. Стојка Димитријевића⁹² казначеја у Финанцији противу Саве Јовановића пензионера из Пожаревца због продате куће.

Долазише ми људи највећма чиновници, а од трговаца Петар Протић. Овај ми казива, како је прошле године у лето, кад је био у Пешти дознао о созаклетију, које се откри зимус у Смедереву,⁹³ и како је сам био код Књагиње⁹⁴ Књаза Александра са некима из Србије да би дознао шта је; и кад се вратио у Србију одлазио је Г. Гарашанину да му то открије и 4 дана ишао, па га овај није примио; а кад се враћао кући, на дамшифу нађе се са Савом Јовановићем, који је са женом и ћерком био тада такође у Београду и као гост био у кући Г. Гарашанина, па му казао поруку од овога, да му је жао што га није примио, али он није знао да је то он био. Даље, кад оно бијау растурене пашквиле⁹⁵ у Пожаревцу и Смедереву,

⁸⁹ Катарина Фичо (рођена Лазаревић).

⁹⁰ Црквени празник Аранђеловдан, који се прославља 8/21. новембра, односно у 19. веку због разлике у календарима 7/20. новембра. Посвећен је Св. архангелу Михаилу и прослављан је као имендан кнеза Михаила Обреновића током његове прве и друге владавине.

⁹¹ Ђорђе (Ђоша) Миловановић.

⁹² Стојко Димитријевић, II казначеј у Одељењу казначејства (благајне) Министарства финансија.

⁹³ Односи се на Мајсторовићеву заверу против кнеза Михаила Обреновића.

⁹⁴ Персида Карађорђевић (1813–1873), рођена Ненадовић, супруга кнеза Александра Карађорђевића.

⁹⁵ Подругљив спис, писана јавна увреда, клевета.

Протић је посумњао на Глишу Зубана,⁹⁶ који је тада био у Пожаревцу, због једног израза, да има он – Зубан – тада важна посла, па отишао и казао то Началнику Коцићу,⁹⁷ а овај то телеграфирао Министру унутр.[ашњих] дела Г. Христићу, који му одговори да узме Протића на протокол, од куд је то дознао, но овај није хтео да се узме на протокол, што се вели ни на кога не жали, нити кога тужи, што открива власти то, да она чини шта зна.

Пошто проведем 18ти у Пожаревцу, вратим се у петак 19ог. На дамшифу од Дубравице до Смедерева нађем се са Јовом Петра Симиције,⁹⁸ мојим неким рођаком, с којим сам ишао у школу, но кога нисам видео има 20 година, и он ми казива како се нека зла по народу чине од чиновника, а кад му ја реко да треба да се жале они, којима се шта чини, па ће власт извидити, он ми одговори: по народу је сад изашао глас, да Министри пишу Началницима и Председатељима президијално, и да се сад више верује Началнику или Председатељу него целом окружју, па зато се људи не жале.

У Смедереву уђе у дамшиф за Београд Стеван Маленовић, адвокат из Јагодине, и у путу ми приповеди, без да сам му ја и једну реч о чему проговорио, да је и он био дознао за оно созаклетије и казао Началнику, а овај доставио Министру г. Христићу и овај га упутио, да Маленовића узме на протокол откуд то зна, но овај онда одрече да је казао Началнику, и зато буде кажњен са 5 тал.[ира] што је обмануо власт.

Протић је био скупштинар 1858. год.[ине] а Маленовић познат као подпомагач људи који су познати од Скупштине 1858. године.

20. марта нађо у Видовдану, да је Миливоје Блазнавац дошао 16. марта (Видовдан бр. 32 од 18. марта), а тада дознадо и да је отишао у Крагујевац, т. ј. 20. марта.

21. марта у недељу дознадо од Добрињца,⁹⁹ да му је Пачић¹⁰⁰ казивао, да је њему опет паша казао, како код нас постоји неки одбор за светковину

⁹⁶ Глигорије Глиша Зубан (1815 – после 1862), писац, чиновник.

⁹⁷ Илија Коцић, начелник Округа пожаревачког.

⁹⁸ Није могуће утврдити на коју се личност односи. Симиција је врста пекара који прави симите (ћевреке).

⁹⁹ На маргини је записано: „То је Бојовић, кога сам ја овако, у овим записима означавао”. Односи се на Тодора Бојовића, помоћника Министра унутрашњих дела, иначе једног од Милојковићевих другова из гимназијских дана у Београду. Види: А. Вулетић и Љ. Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, 66.

¹⁰⁰ Алекса Пачић (1832–1888), школовао се у Цариграду, где је стекао знања турског и грчког језика. Након повратка у Србију постављен је 1851. године за канцелисту Министарства иностраних дела, 1853. године за помоћника ђатиба турског језика, а од 1866. године секретар за турски језик Министарства иностраних дела.

о Цветима као 50. годишњу славу устанка на Турке.¹⁰¹ Колико има чланова одбора, рекоше 8 и код Симића се ради; да знаду куда иде Крстић, Началник полиц.[ајног] Одељења у Мин.[истарству] унутр.[ашњих] дела, а то је у Црну Гору; да је књаз Александар ту скоро послао Владимиру Јовановићу,¹⁰² кои у Геифу¹⁰³ издаје новине „Слободу”,¹⁰⁴ 500 дук.[ата], а М.[иловану] Јанковићу¹⁰⁵ 100 дук.[ата] и да има много окружни Началника, кои ове новине Владимирове држе, иако су забрањене.

По вароши се истина чује, да се спрема нека светковина за Цвети и да постои одбор кои прави програм тога, али се опредељено не зна, а Турци, као што се види, знаду. Ја једанпут другим поводом, што је изостао, запита мога помоћника Петронијевића,¹⁰⁶ да има неки одбор, но рече ми да је тајно, и да ми не може казати даље, на што га ја више никад не пита ни о даље чему, што би се могло односити на ово, и као да ће и он бити према овоме у томе одбору.

За Крстића Началника зна се по вароши, да одлази, а зна се што му ђаци, којима као хонорарни предаје криминално право, сад полажу испит ради његовог пута, али се ништа даље не зна, куда иде, а Турци, видићемо, и то знаду.

У питању између Турака и нас о добрима у Београду, јошт је, као што се чује, било питање о цамијама, т. ј. наши су искали, да кад плате што се погоде, да и оне пређу у нашу сопственост и да се могу порушити, а Турци нису то давали. Сад Пачић каже да му је паша казао, да је дошло из Цариграда и о томе одобрење, т. ј. да они пристају на зактевање србско и да је казао Пачићу, да каже Гарашанину, кад ће га примити да му то саобшти, и Пачић ишао Гарашанину и казао му то, а он му одговорио, да

¹⁰¹ Јубиларна прослава 50-годишњице Другог српског устанка представљала је јасно изражену тежњу да се јавно покаже идеја о државном суверенитету. Идеја о прослави јубилеја, педесет година од подизања Другог српског устанка (1815–1865), године потекла је од кнеза Михаила и кнегиње Јулије, а настала је по угледу на сличне манифестације у Европи. Основан је и Одбор за организацију прославе, на чијем челу се налазио кнез. Опширније: Мирослав Тимотијевић, „Јубилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године”, *Наслеђе* 9 (2008) 9–49; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 314–322.

¹⁰² Владимир Јовановић (1833–1922), економиста, политичар, секретар министарства финансија и уредник *Српских новина* (1859–1860), министар финансија (1876–1879).

¹⁰³ Женеви.

¹⁰⁴ Владимир Јовановић је након одласка у емиграцију, у Женеви почео да издаје лист *Слобода* (*La Liberté*, 1864–1865), потом преименован у *Србска слобода* (*La Liberté Serbe*, 1865–1866).

¹⁰⁵ Милован Јанковић (1828–1899), политичар, либерал, лични секретар кнеза Милоша, министар финансија (1875).

¹⁰⁶ Односи се на Милана А. Петронијевића, помоћника министра правде.

каже паши, да га није нашао код куће и тако да му није казао, т. ј. Пачић Гарашанину. Ово је све Пачић казивао тога дана Добрињу, а овај мени.

Тог дана чу да је Вукобратић¹⁰⁷ официр, који је био пре код нас у војски, и због догађаја прошлог лета са Христодуловицом¹⁰⁸ отпуштен, отишао Турцима у службу, и сад им продаје неке планове за скупе новце, што је код нас у Министарству радио, а тада се говорило, да он ради неке планове.

22. марта у понедионик каза ми човек коме је М.[атија] Бан¹⁰⁹ казивао, да му је Гарашанин поручио да пише неке брошуре против Турске, у којима да доказује, да има надежде у мирно споразумљење са Турском, да то буде као неки манифест на християне у Турској.

Тог дана 22. марта чу, да је син Димитрија Лазаревића,¹¹⁰ који је био телеграфиста, па дао оставку 18ог ист.[ог]месеца опет постављен у Смедереву за телеграфисту, и ако је као што се каже врло неуредан. Он се оженио ове зиме, пошто је оставку дао, са неком сестричином Книћанкином,¹¹¹ лепом женском, но која није имала најбољи глас, и тада се чуло преко жена, да му је Министар обећао опет дати службу ако ту женску узме. Он се после женитбе обраћао с молбом за службу, па му дато издржање, а сад је сам Министар звао, и поставио га.

Чу такође да је жена Христића¹¹² Министра венчала као кума неког секретара Началства алексиначког Атанасија Петровића,¹¹³ и овај је сад у марту месецу авансирао за капетана у Убу, а пре две године био је срески писар и није никакве особите способности.

26. марта су од човека П. коме је Никола Петровић¹¹⁴ секретар у Финанцији показивао писмо од ђумрукције¹¹⁵ у Смедереву,¹¹⁶ у коме му јавља да су пре неки дан осванули на неким дућанима у Смедереву барјаци са надписом „Живео Карађорђевић” и „тећи ће вода куд је текла”.

¹⁰⁷ Александар Вукобратић, бивши аустријски официр из Војне границе, поручник, помоћник Антонија Орешковића. Због љубавне авантуре с једном удатом Београђанком и скандала, отпуштен је из српске војске, а затим је из револта пребегао у Османско царство и ставио се на располагање.

¹⁰⁸ Реч је о дами из угледне трговачке породице Христодуло.

¹⁰⁹ Матија Бан (1818–1903), књижевник, политичар, публициста, шеф пресбирова владе (1861–1880).

¹¹⁰ Највероватније Димитрије Лазаревић, члан Суда Рудничког округа.

¹¹¹ Највероватније се односи на сестричину Марице, друге супруге Стевана Петровића Книћанина.

¹¹² Јулијана, супруга Николе Христића, унука Томе Вучића Перишића.

¹¹³ Атанасије Петровић, секретар II класе Окружног начелства у Алексинцу.

¹¹⁴ Никола Петровић, секретар у Одељењу промишљености Министарства финансија.

¹¹⁵ Цариник.

¹¹⁶ На месту ђумрукције у Смедереву 1865. године налазио се Настас Антић.

2. априла указ, Срб.[ске] новине од 3ег априла бр. 37 постављен за Министра војног и заступника Мин.[стра] грађ.[евине] Миливоје Блазнавац.

5. априла, други дан Ускрса, отиде Началник пол.[ицајног] одељења у Мин.[истарству] унутр.[ашњих] дела, Никола Крстић на три месеца на одсуство, како се чу у Париз; и с њим оде и Началник телеграфа, Радоица Шарчевић,¹¹⁷ у Немачку, Француску и Швајцерску да истудира, као што се каже, устројење пошта.

6. априла потврди ми други човек да је чуо и он за онај појав у Смедереву што сам ја 26. марта чуо.

6. априла чу, да је дато, по одобрењу Совета, бив.[шем] војеном Министру Мондену 1000 дуката као нека награда при одпуштању, и извести се, да је Совет то заиста одобрио.

У новинама од 3. апр.[ила] 1865. бр. 37 стоји указ, од 2ог ист.[ог] мес.[еца] коим се И.[полит] Монден по поднесеној оставки разрешава од дужности војеног Министра и заступника Мин.[истра] грађевина, и поставља Миливоје Блазнавац. У истом броју Србски новина стоји и указ од 1. априла коим се 40 официра авансирају, и то је Монден предложио, а без знања остали министра, и у дан кад иступа из дужности, и као што чујем прекорачен је буџет.

Када је Миливоје за војеног Министра постављен, то Министер правде Р.[ајко] Лешјанин није знао, и тек други дан казао му је М.[илан] Петронијевић помоћник, и кад је већ у новинама стајало.

7. априла дознадо извесно, премда сам и пре о томе начуо, да је влада дала некеме Гаврилу Милошевићу из Аустрије, као бегунцу, шта ли да премери Топчидер за 100 дуката, или ће бити месечно по 10 дуката; а пре тога давао му је Гарашанин те му је нешто писао. Нека Розалија жена једног Цимермана Јулијуса, имала је да прима од тога Милошевића 25 дуката па ишла у Топчидер код газде Сергија Станковића¹¹⁸ да задржи Милошевићу од плате, а он јој издао решење од априла да не може, и она седла у кући Крашића, па мене познавала кои сам у истој кући седио, па ми то решење показивала, и питала ме шта ће. Наши официра има инцинира.¹¹⁹

¹¹⁷ Радоица Шарчевић, начелник Поштанско-телеграфског одељења Министарства унутрашњих дела. Један од Милојковићевих другова из гимназијских дана у Београду. Види: А. Вулетић и Љ. Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, 66.

¹¹⁸ Сергије (Сергеј) Станковић, економ у Топчидерској економији од 1860. године.

¹¹⁹ Мисли на инжењере.

10. априла дознадо од Госпоје #ћке, како је сад други дан Ускрса била Књагиња болесна, и у кревету лежала, а Милоје Леш.[јанин] после дугог боловања изишао и отишао Књазу, а Књаз га одвео Књагињи да га види, и она га примила у кревету лежећи, а потом овој Госпоји изјављивала како се радује што Милоја види здрава и не зна колико јој је то мило, као да јој је брат.

12. априла у понедеоник оде Монден преко Цариграда натраг у Француску. Од ово неколико дана часте га тако ономад, у петак давао је ручак Гарашанин њему и осталим министрима, а њему за чест, у суботу давао је Мариновић, Председ.[атељ] Совета, у недељу Књаз, а данас у понедеоник даваше му ручак да дамшифу нашем Делиграду остала четири министра: Цукић Финанције, Н.[икола] Христић унутр.[ашњих] дела, Р.[ајко] Лешјанин Правде, и М.[иливоје] Блазнавац војени министар. Возише га до Умке и увече свратише до Земуна на Делиграду.

17. априла чу од помоћника М.[илана] Петронијевића да су добили ордене од Русије Гарашанин, Стевча, Милоје Лешјанин, Драг.[утин] Жабарац¹²⁰ и Христић, Мин.[истар] унутр.[ашњих] дела и советник Јован Гавриловић.¹²¹ Тога истог дана чу да је тајно убијен Линколн¹²² президент Североамерички држава, и Севард¹²³ Мин.[истар] ин.[острани] дела рањен, и то увече стајаше и у новинама Србским¹²⁴ од 17. априла с тим да је син Севардов при томе погинуо, а Севард тешко рањен.

18. априла чу, да ће нашег 1. маја доћи у Конак владика римски из Ђакова,¹²⁵ да са попом католичким чита, и кризмује¹²⁶ децу, т. ј. да иј подшиша по њиној вери. Ово каза госпоја Штанлехнерова,¹²⁷ а рече, да јој је то Књагиња казала.

1. маја. Ово о владики ђаковачком Штросмајеру¹²⁸ потврди се, и Видовдан од 1. маја бр. 49 јавља да тога дана после подне Штросмајер долази из Земуна у Београд и биће у недељу и у понедеоник. 2. маја

¹²⁰ Драгутин Жабарац (1819–1887), коњички пуковник, ађутант (1862–1868) кнеза Михаила Обреновића.

¹²¹ Јован Гавриловић (1796–1877), помоћник министра финансија (1859–1860), министар финансија (1860–1861), члан Државног савета (1861–1868), члан Намесништва кнезу Милану Обреновићу (1868–1872).

¹²² Абрахам Линколн (1809–1865), председник САД од 1861. до 1865. године.

¹²³ Вилијам Х. Сјуард, државни секретар САД од 1861. до 1869. године.

¹²⁴ Србске новине, бр. 42, 17/29. април 1865.

¹²⁵ Односи се на Јосипа Јураја Штросмајера.

¹²⁶ Крсти.

¹²⁷ Супруга Јозефа Штајнлехнера, предузимача и архитекте.

¹²⁸ Јосип Јурај Штросмајер (1815–1905), ђаковски бискуп (1850–1905), вировитички велики жупан (1861), вођа Народне странке у Хрватској (1860–1873).

у недељу идо ја са Костом Јовановићем¹²⁹ после подне у Топчидер, и тамо пред великим конаком видо тога Штросмајера, у пратњи канцелара аустриског конзулата Тодоровића¹³⁰ и пет шест католички попова, гди се разговараше са Орешковићем.¹³¹ Орешковић је био аустриски официр, родом Рват, кои је прешао овамо о бомбардирању и живи овде без званичног положенија, но употребљавају га на некакве војене планове и послове, и дају му добру плату, као што се чује по 50 дуката на месец, а неки кажу и по 70. Сад после Ускрса ишао је некуд у унутрашњост, и као што се чује, да снима неке планове, а говори се да је рођак овоме владики Штросмајеру. Кад се враћасмо ја и Коста¹³² из Топчидера, баш спрам кафане „Света Јелена” стигоше нас Књажева кола упрегнута у 4 коња, и напред с кочијашем Ћирица са оним шеширом, и ми држећи да је Књаз, пошто никад другога нисмо у тим колима са 4 коња видели, станемо да поздравимо, а кад тамо а оно у колима Штросмајер и канцлер аустриски Тодоровић. Ја кад то видо, стадо гледајући, и не скидо капу а Коста кратковид и у брзини скиде капу, те се после љути шта је урадио. За овима колима идоше још четвора петора кола Књажева с два коња у којима бијау све сами немачки попови из пратње владикине.

1. маја Књаз је давао доручак у Топчидеру своим свакидашњим гостима (својој фамилији, министрима, председатељу Совета и Петронијевићу¹³³ и Лешјанину¹³⁴) и то стои у Видовдану од 4. маја бр. 50 да је било тамо и певачко друштво и певало красне песме. У том истом броју Видовдана стои да је Штросмајеру даван ручак у Конаку у недељу 2. маја гди је било опет обични гостију (горе споменути и још митрополит¹³⁵ и владика шабачки Гаврило¹³⁶), чује се да иј је било до 50 лица за асталом.¹³⁷ У понедеоник је у аустриској капели у конзулату кризмао децу, и после се опростио с њиовим светлостима и отишао као што ту стоји.

¹²⁹ Коста Јовановић (1832–1895), економиста, професор народне економије и народне рачунице на Лицеју од 1859. године, касније секретар у Министарству унутрашњих дела.

¹³⁰ Никола Тодоровић, секретар аустријског конзулата у Београду.

¹³¹ Антоније Орешковић (1820–1896), пешадијски потпоручник у аустријској војсци. У српску војску је ступио 1862. године у чину пешадијског мајора. Учествовао је у српско-турским ратовима (1876–1878), као помоћник шефа штаба Врховне команде, а у Српско-бугарском рату 1885. године командовао је Дринском дивизијом.

¹³² Коста Јовановић.

¹³³ Милан А. Петронијевић.

¹³⁴ Милоје Лешјанин.

¹³⁵ Митрополит Михаило (световно име Милоје) Јовановић (1826–1898), митрополит београдски (1859–1881, 1889–1898).

¹³⁶ Гаврило (световно име Ђорђе) Поповић (1811–1871), шабачки епископ (1860–1866).

¹³⁷ Сто.

20. маја Књагиња крсти женско дете Министру унутр.[ашњих] дела Н.[иколи] Христићу и даде му своје име Јулија. Она је то са великом помпом чинила и дала богате дарове, и после крштења ишла из цркве кући Христићевој. Ово казива Хаџи Дана¹³⁸ сутрадан.

21. [маја] Књаз дође на пратњу Ристићевом¹³⁹ детету Миши,¹⁴⁰ које је у четвртак 20. ист.[ог] мес.[еца] умрло.

Светковина Троичка¹⁴¹

31. маја одо у Ужице да извидим што је достављено да је Ђорђе Вучковић¹⁴² члан суда примао мита, и тамо чу, да су на Троице по телеграфу молиле судије¹⁴³ у Карановцу¹⁴⁴ у затвору Књаза за помиловање. Рекоше ми да се дознало од телеграфиста из Чачка одакле је молба послана.

Кад се одатуд врати 12ог јунија у суботу увече чу и овде да је то истина и каза ми Матић¹⁴⁵ да му је писао писар из Чачка Александар Груић да је истина.

17ог јунија чу од човека, коме је енглески конзул казивао, Блант, како је паша о овогодишњој слави ступања на владу султана, ишао Књазу и питао га да ли ће смети да позове србске чиновнике и грађане на бал, кои ће тога дана да даје, и Књаз му одговори, да ће њему бити мило, зато слободно да чини, а кад после дан два Пачић оде и каже му, да то не може бити и да никога не зове јер нико неће доћи, и тако и буде. Конзул то прича као чудновато како Књаз мисли, а како министри раде.

¹³⁸ Даница Христић.

¹³⁹ Јован Ристић (1831–1899), велики српски државник и дипломата, оснивач и доживотни шеф Либералне странке. Обављао је дужност српског дипломатског агента у Цариграду (1861–1867). Четири пута је био министар иностраних дела (1867, 1875, 1876–1878) и председник владе (1867, 1873, 1878–1880, 1887). Два пута је вршио дужност намесника: малолетном кнезу Милану Обреновићу, 1868–1872, и његовом сину краљу Александру Обреновићу, 1889–1893. године.

¹⁴⁰ Михаило, други син Јована Ристића, умро је 1865. године у доби од три године.

¹⁴¹ Односи се на јубиларну прославу 50-годишњице Другог српског устанка која је одржана 4. јуна 1865. године у Топчидеру. Опширније: М. Тимотијевић, „Јубилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године”, 9–49; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 314–322.

¹⁴² Ђорђе Вучковић, члан III класе Окружног суда у Ужицу.

¹⁴³ Односи се на петорицу судија Великог суда (Јован Филиповић, Јован Мићић, Маринко Радовановић, Јован Николић и Јеврем Грујић), који су осуђени на по три године затвора и лишење грађанске части због поништења пресуде учесницима у Мајсторовићевој завери. Помиловани су почетком септембра 1865. године. Детаљније: Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 302–308.

¹⁴⁴ Краљево.

¹⁴⁵ Димитрије Матић, тада секретар Државног савета.

29. јунија на Петровдан одо са женом и децом на Киселу воду у Буковик.¹⁴⁶ То бијаше вторник. У понедеоник 5. јулија дође и Књаз а у недељу 4. јулија отишла је Књагиња из Србије и као што стајаше у Видовдану од тих дана да проведе код родбине у Унгарској, докле Књаз буде на Киселој води.

Ја сам остао тамо до 18. јулија а овога дана отишао преко Тополе, Жабара, Н. села,¹⁴⁷ Саранова, Раче, Марковца и Свилајнца мојој матери и брату у Глоговац, где бија 3–4 дана и 24ог се врати у Београд.

Књаз је остао иза мене на Киселој води и 9ог августа прошао преко Гор.[њег] Милановца, Крагујевца и Смедерева и 20ог дошао у Београд.

За време докле сам ја био на Киселој води, Књаз се као и овде у Конаку показивао. Озбиљан, сам, примајући у пратњи Г. Г. Гарашанина, советнике Жујевића¹⁴⁸ и црвеног Матију.¹⁴⁹ Није било никакве части код њега, ни иначе примања. За то време дође на Киселу воду један, рече се, влашки полковник,¹⁵⁰ за кога говораху да је донео Књазу неке пушке као прве из влашке фабрике.¹⁵¹ И ја сам потом тамо код Милана Пироћанца,¹⁵² који као столоначалник Мин.[истарства] ин.[острани] дела бијаше с Г. Гарашанином, Министром ин.[острани] дела, читао писмо Књаза Кузе¹⁵³ на франц.[уском] језику, коим те пушке спроводи.

Кад је Књаз дошао на Киселу воду, дочекало га је много света на међи крагујевачког и београдског округа, на један и по сат далеко од Киселе воде, на Мисачи, као што се један вис зове, а код Киселе воде бијаше народне војске по баталиона и командир брат министра Блазнавца.

Пошто се врати у Београд 27. авг.[уста] прегледа војску и у томе дође 4. септ.[ембар] његов дан рођења¹⁵⁴ који прослави као обично, и као што у

¹⁴⁶ Буковичка бања, Аранђеловац.

¹⁴⁷ Наталинци, село на путу од Жабара до Саранова.

¹⁴⁸ Младен Жујовић (1811–1894), начелник Главне војне управе (1859–1860), члан Државног савета (1861–1878).

¹⁴⁹ Матија Симић.

¹⁵⁰ Румунски потпуковник Херкт, који је у јулу 1865. године боравио у Србији.

¹⁵¹ Приликом посете Херкта, кнез Михаило је од румунског владара Александра Кузе добио на поклон „прву пушку израђену у арсеналу Букурешта”. Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 427–428; А. Милосављевић, „Прво оружје из букурешког војног арсенала послао је кнез Куза на дар кнезу Михаилу. Један необјављени прилог историји пријатељских односа између дворова и народа Румуније и Србије”, *Политика*, 31. мај 1931.

¹⁵² Милан Пироћанац (1837–1897), српски правник и политичар, вођ Напредне странке (1880–1886), министар иностраних дела (1874–1875, 1881–1883), председник владе (1880–1883) и министар правде (1880–1881).

¹⁵³ Александар Јован Куза (1820–1873), румунски кнез (1859–1866).

¹⁵⁴ Кнез Михаило је рођен 4/16. септембра 1823. године у Крагујевцу.

Видовдану стои описано,¹⁵⁵ а 7ог септ.[ембра] оде у Лозницу и Ковиљачу. У Срб.[ским] нов.[инама] од 11. септ.[ембра] бр. 101 описује се пут и дочек, и пошто се 15ог септ.[ембра] врати, опет стаја у Срб.[ским] нов.[инама] бр. 103¹⁵⁶ описане пута и дочек у Београду.

29ог септ.[ембра] оде у Смедерево у бербу са советницима, министрима и јошт неком господом, коју обично позива, на дамшифу Делиграду, и стајаше у Срб.[ским] нов.[инама] бр. 108¹⁵⁷ да ће се вратити увече, и ту се одма објављује, да ће у идућу недељу 3ег октомвра бити маневар између Београда и Раковице, с пуцањем и назначењем, која ће војска да напада, а која да брани. Распоред овога у бр. 110.¹⁵⁸

Књаз не дође увече из Смедерева, но остаде и преко ноћи у винограду са свима гостима, господом и госпојама због кише која тога дана паде, као што стои у бр. 109¹⁵⁹ новина Срб.[ских] и сутрадан 30ог септ.[ембра] око 10 сати пре подне дође.

Ова забава у Смедереву као што ми је више ови од бивши тамо гостију приповедало била је не знам да ли врло занимљива, али врло карактеристична, јер кажу у присуству Књаза певала Станка Бошкова песму „дај Като дај, дај душо дај”. Ката је име кћери Г. Анке Обреновића. Ту се играло слепога миша с везивањем очију, у којој је игри и Књаз учествовао.

12ог октомвра 1865. одоше до 50 сандука Књагињи ствари у Немачку, и од тог времена слабо се говорило о Књагињи, а као водило се, да се она неће враћати, но њено име у цркви спомињало се до на две недеље пред Ускрс 1866. год.[ине], а тада, 18ог марта први пут је изостављено и више се не спомену.

Тада сам чуо од поуздани људи, а нарочито од једног, који је имао прилику да говори с Књазем, да је одношај рђав између њега и Књагиње, и да се ради о разводу. Књаз као да је реко, да му је Књагиња целим своим поступком и држањем постала несносна. А истина се говорило и по немачким новинама је стајало, да се Књагиња особито поверително познала са неким Књазом белгијским,¹⁶⁰ који је секретар посланства у Лондону за време свог бављења у Лондону и тај јој је долазио.

¹⁵⁵ Видовдан, бр. 98, 3/15. септембар 1865, бр. 99, 6/18. септембар 1865.

¹⁵⁶ Србске новине, бр. 103, 16/28. септембар 1865.

¹⁵⁷ Србске новине, бр. 108, 28. септембар / 10. октобар 1865.

¹⁵⁸ Србске новине, бр. 110, 2/14. октобар 1865.

¹⁵⁹ Србске новине, бр. 109, 30. септембар / 12. октобар 1865.

¹⁶⁰ Гроф Карло Аренберг. Опширније о односима кнеза Михаила и кнегиње Јулије у овом периоду види: Драгослав Страњаковић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 556–568.

У септембру 1866. идо ја по одредби Министра правде Р.[ајка] Лешјанина да обиђем судове: Горњомилановачки, Чачански, Крушевачки, Алексиначки, Ћупријски, Јагодински и Крагујевачки, и председатељ у Чачку Јован Кундовић за време извиђања неки његови дела даде ми оставку, која му се уважи, а у Крушевцу испитива члана Вукадина Андрејевића,¹⁶¹ и у Јагодини капетана Божидача Милићевића¹⁶² и писара Јефрема Тирића,¹⁶³ срез белички, и ове обојицу истера потом Дисц.[иплински] суд из службе, као и Вукадина.

На овај пут одо 23ег септ.[ембра] а врати се 25ог окт.[обра] 1866. год. [ине].

Нарочите бележке од 1ог Јануара 1867. год.[ине] и то о градовима у Србији

За време док сам ја на горњем путу био; долазио је Ристић из Цариграда, и биће око 10. октомбра и бавио се 8 до 10 дана па се вратио и кад дође чу од други, јер њега нисам ни затеко, да је однео писмо од Књаза, у ком се ишту градови.¹⁶⁴ Од тога времена све до 16. јануара 1867. ништа се о томе не чу, а 16. јануара у понедеоник дознадо, да је ишао паша све Али Риза Књазу, и казао му да је у дивану¹⁶⁵ решено и чека се на царске ираде¹⁶⁶ да се уступе градови, и да ће Књаз имати основа да буде задовољан. Но казало се то поверително Књазу као што је вел.[ики] везир паши поручио, и стога се у први ма од званични лица говорило да је Књазу долазио паша тада нешто о лову, јер су пре тога на два три дана били у лову. Овако ми нарочито рече у једном споредном разговору и Мин.[истар] правде Р.[ајко] Лешјанин на два три дана после тога, но ја сам поуздано међутим дознао, да је оно Паша Књазу казао. (Пачић казао Бојовићу, а овај мени, јер је била депеша паши дошла, а то ми у турн-штунду¹⁶⁷ потврди и Петронијевић,¹⁶⁸ сигурно не

¹⁶¹ Вукадин Андрејевић, члан III класе окружног суда у Крушевцу.

¹⁶² Божидар Милићевић, начелник III класе среза беличког округа Јагодинског.

¹⁶³ Јефрем Тирић, писар II класе среза беличког округа Јагодинског.

¹⁶⁴ Писмо за Мехмед Рушди-пашу, великог везира, датирано са 29. октобром 1866. године, писао је Јован Мариновић. Одмереним и достојанственим, а на појединим местима и врло ласкавим тоном, Србија је отворено затражила од султана да турска војска напусти преостале царске градове.

¹⁶⁵ Назив за Високу порту, османску владу.

¹⁶⁶ Ирада, указ у форми султанове наредбе који се доставља великом везиру за објављивање.

¹⁶⁷ Вежбању.

¹⁶⁸ Милан Петронијевић.

знајући за онај договор да се не казује, или ми је особито поверење указао; али ја ником ништа о томе нисам казао.

Паша је зацело ишао у понедеоник 16. јануара Књазу, и као што речи ове му о градовима казао. Пита потом Петронијевића за објаснење шта је то ирада, и он ми каза, да је акт царски, као наш указ, да се може нешто учинити, остављајући појединости и начин тога даљем наређењу.

Затим 8ог фебр.[уара] у среду чу се по вароши, и истина је било, да је те ноћи у 3 сата после поноћи отишао сам аустриски конзул у Конак Књазу,¹⁶⁹ и јавио му, да је добио писмо од свог министра Бајста,¹⁷⁰ да је изашла царска ирада, да се уступе градове, и ту се љубио с ађутантом Костом Бучовићем. Ађутант пробудио Књаза и дао му конзулово писмо и овај му заблагодарио преко ађутанта, но није га к себи пустио, а сутрадан у среду пустио га.

Међутим тога дана увече у турнштунду каза ми Петар да су то наши знали, само нису више знали, т. ј. под каквим условима, и то је јавио Ристић телеграфом у прошлу суботу, т.ј. 4ог фебруара.

Од тада се разнo говорило и погађало, да ли ће, и какви услова бити, но ни од кога нисам чуо да је и Правитељ.[ство] знало о томе, а по немачким новинама стајаше: да се повиси данак, да се укине народна војска и да се смањи стајаћа војска само колико је за унутрашњи поредак нужно, и да се Србија обвезе да ће поштовати сизеренство и остати свагда мирна према Порти.

Међутим то се уопште говорило, и ја сам држао за тврдо, чувши и од самог Мин.[истра] правде, а и сам тако држећи, познавајући карактер Књаза, а и прилике данашње, да се неће од наше стране примити услови, кои би дирали у добивена наша права, а у осталом о некој накнади једанпут и етикетама, као да Књаз иде у Цариград и благодари, може бити говора.

Тако стаде неизвесно до 24ог фебруара у петак, и све се говораше, да је писмо као одговор Књазу спремљено, али чека код цара за подпис или одобрење. Наши су послали Прендића¹⁷¹ татарина има већ 20 дана,

¹⁶⁹ Аугуст Ленк, аустријски посланик у Београду је у три сата изјутра 20. фебруара 1867. године кнежевом ађутанту Кости Бучовићу предао писмо за кнеза, који је тиме незванично извештен о султановој одлуци да се градови уступе Кнежевини Србији.

¹⁷⁰ Фридрих Фердинанд фон Бајст (1809–1886), аустријски државник и политичар. Министар спољних послова Хабзбуршке монархије/Аустроугарске (1866–1871).

¹⁷¹ Риста Прендић (1800–1892), последњи српски татарин (писмоноша) и дипломатски курир Кнежевине Србије.

одприлике у почетку фебруара, у Цариград, а он само успут Хаџи Томи¹⁷² казао, да иде у Цариград, молећи га, да ником не казује.

Данас 24ог фебруара у петак баш на подне кад изиђо из канцеларије и одо на Саву на ручак, каза ми шурак Никола¹⁷³ да је изашао изванредни лист Видовдана, који јавља, да је одговор Књазу предат нашем заступнику у Цариграду и на путу је за овамо, но опет се вели да се не знају услови, али се има основа држати, да ће бити задовољавајући. Ово је дато Видовдану из Министерства, и како сам пре три четири дана чуо, да је Ристић у Цариграду овлашћен да то писмо на Књаза отвори, па по телеграфу јави шта је, а потом писмо пошље, то мора да су услови за примање само што неће без акта да се казује јавно од владе.

Вечерас 24. пред вече изађе да одам са Костом¹⁷⁴ и он ми каза, да је ону објаву у ванредном листу правио и послао Г. Мариновић президент Совета, и он, Коста, послао је новинару, а међутим данашњом поштом послали од Министерства президијални распис Началницима, у коме им се то саопштава и вели, да је Књаз науман, да затим [п]ође у Цариград и благодари цару ако [условија] буду за примање. Коста ми у исто време к[азује] да је поуздано чуо, да услова никакви нема, осим да [на] граду поред србске, остане турска застава, а што [се] каже да ће Књаз ићи у Цариград, то да није услов но изјављивана жеља, и опет одовуд обећано.

16ог фебруара оде Ф.[илип] Христић, советник у Хамбург, и као што сам чуо од други, и као што ми он каза, да набави јошт оружја.

Вечерас у суботу 4ог марта дође Прендић татарин, као што ми казаше људи, који су га видели кад је из дамшифа изишао, и донесе писмо вел. [иког] везира Али-паше Књазу као одговор на зактевање о градовима, проводши, као што се говори, Прендић 12 дана на путу, јер је јошт у прошли вторник пошао и путовао дамшифом и преко Влашке. У понедеоник 6ог марта ујутру у канцеларији казива Милосав Лешјанин¹⁷⁵ член Апелације садржај везирског писма скоро у појединим речма, и ја из тога сазнадох, да је дознао од поуздани лица, сигурно брата свога Рајка Мин.[истра] Правде. Каже писмо је у врло ласкавом тону написано, и вели се како је Porta поитана да поднесе Дивану на решење зактевање Књажево градова, и овај је султану предложио 3. начина: 1. да Књаз буде командант гарнизона у градовима, а гарнизони да остану турски, или 2.

¹⁷² Хаџи-Тома Опулос (1796–1885), један од најбогатијих београдских трговаца. Његови зетови били су Јован Ристић, Филип Христић, Радивоје Милојковић и Антоније Богићевић.

¹⁷³ Син Хаџи-Томе.

¹⁷⁴ Коста Јовановић.

¹⁷⁵ Милосав Лешјанин, судија.

да буду мешовити гарнизони пола Турака а пола Срба, а Књаз командант; или 3. да се Турци сасвим извуку а градови Књазу повере, и султан, из благоволења и из свагдашње бриге о србском народу и овога напредку, изабрао је овај последњи, трећи начин, и тако поверава Књазу чување градова, под једним условом, да поред србскога буде и турски барјак, онако као што ми је Коста казао. Но како је Књаз изјавио жељу, да би неко време провео у Цариграду, то се остављају појединости овога, да он са царем при доласку лично расправи. Ово ми увече у турнштунду потврди и Петронијевић,¹⁷⁶ који је, рече, то писмо преводио на србски. Оно је, вели писано француски, са дугачким уводом, ласкавим тоном, и реч је, да Порта је решила *confier les forteresses*¹⁷⁷ Књазу *sous la seule condition, qu'il doit le flottera a coté des drapeaux serbes celui de la Turquie*.¹⁷⁸ *Ce comme Vous avez manifesté le désir de vouloir passer quelque temps à Constantinople, le sultan à réserve les détails de régler avec Vous rapporte*.¹⁷⁹ Но Петронијевић ми рече, да се ка[зује] да се и ти детаљи пречисте или бар знају пре одласка Књаза, и да њему не остане ништа, но само да благодари цару, па да се врати. Рече очекује се на депешу од Ристића о томе, па ће се онда знати дан, у који ће Књаз поћи, и та депеша очекује се прекосутра у среду.

Данас 8ог у среду после подне око 3 сата одо случајно Министру правде¹⁸⁰ и поред осталог дође ред и на пут Књажев у Цариград и предмет о градовима, и он потврди све ово о садржају писама и о детаљима како су остављени, да се лично с Књазем сврше, али ми рече, и то је већ свршено, и Књазу не остаје ништа друго но да благодари, и он се нада да ће Турци, ако не како Књаз стигне у Цариград, изићи из градова, а оно зацело до Ускрса. Уосталом рече од ти детаља нема ништа.

Јутрос 8. марта у среду приповеда у Канцеларији Мил.[осав] Протић¹⁸¹ член, како му је јуче био Паша (овај долази почесто к њему), и казивао како се величанствен дочек спрема Књазу, и орден Османија,¹⁸² први орден Царства, који ће рече вредити три стотине илјада гроша.

¹⁷⁶ Милан Петронијевић.

¹⁷⁷ Повери тврђаве.

¹⁷⁸ Под условом да се уз српске вијоре и турске заставе.

¹⁷⁹ Пошто сте изразили жељу да неко време проведете у Цариграду, султан је оставио да се договори са вама о детаљима.

¹⁸⁰ Рајко Лешјанин.

¹⁸¹ Милосав Протић, судија, народни посланик, посланик Кнежевине Србије у Русији. У време на које се односи текст био је секретар Великог суда за грађанска дела.

¹⁸² Орден Османије (*Osmaniye Nişanı*) установљен 1862. године.

9ог у четвртак изиђе у Срб.[ским] новинама бр. 29¹⁸³ у незваничном делу саопштење да је договарање о градовима свршено, и да је велики везир своим писмом од 19ог фебр.[уара] јавио Књазу да се сви градови србски коначно ~~напуштају~~ остављају њему и народу србском, с тим једним условом да се од сада на њима вије поред србске и царска застава. А почем је Књаз био изјавио намеру, да ће ићи на неко време у Цариград, то је царска влада хтела појединости тамо с њим да уреди, али пошто је Књаз изјавио да жели своме походу у Цариград само вид учтивости задржати, а да се ствари свршавају између две владе, то је Porta и на то пристала. И ту се рече, да ће се Књаз до кои дан на тај пут кренути.

11ог марта у суботу у бр. 30¹⁸⁴ исти новина изиђе писмо Књажево датирано 17ог октомвра 1866. вел.[иком] везиру, у коме се иште да се градови или напусте или сруше и врло се у том случају истиче благодарност и милост.

14ог марта у вторник, бр. 31¹⁸⁵ исти новина изиђе Књажева прокламација у којој јавља да [су] градови уступљени, и да он за тако знатну добит земље сматра за дужност да изјави [своју] и народа благодарност лично цару. Затим се [чу] да ће ићи у четвртак 16ог и то се одгоди [известно како] чу, што татарин, кои је ишао да јави за његов долазак, у Цариград није био стигло.

18ог у суботу Књаз оде на особеном дамшифу, кои је поручен од друштва паробродског, и с њим одоше Г. Мариновић Предс.[едатељ] и Црнобарац¹⁸⁶ член Совета, Блазнавац војени министар, подполк.[овник] Јоца,¹⁸⁷ мајор Бојовић,¹⁸⁸ Узун-Мирковић,¹⁸⁹ капетан Бучовић,¹⁹⁰ капетан гарде поручник Јанковић¹⁹¹ са 5 гардиста, прота смедеревски,¹⁹² управитељ

¹⁸³ *Србске новине*, бр. 29, 9/21. март 1867.

¹⁸⁴ Исто, бр. 30, 11/23. март 1867.

¹⁸⁵ Исто, бр. 31, 14/26. март 1867.

¹⁸⁶ Димитрије Црнобарац.

¹⁸⁷ Јован Белимарковић (1827–1906), официр, професор у Артиљеријској школи, министар војни (1868–1872), министар грађевина (1872–1873), члан Намесништва краљу Александру Обреновићу (1889–1893).

¹⁸⁸ Тодор Бојовић, штабни официр при Министарству војном.

¹⁸⁹ Љубомир Узун-Мирковић, мајор при стајаћој војсци у Београду, син Узун-Мирка Апостоловића. Оставио је сећања о путу у Цариград 1867. године, објављена под насловом У свити Књаза Михаила, Београд 1899.

¹⁹⁰ Коста Бучовић (Бучевић), ађутант кнеза Михаила Обреновића.

¹⁹¹ Коста Јанковић, коњички официр, командант гарде.

¹⁹² Прота Милутин Банић.

двора Настас,¹⁹³ секретар Јоксић,¹⁹⁴ секретар Бетан,¹⁹⁵ Пачић,¹⁹⁶ др Машин¹⁹⁷ и Владимир Стојановић¹⁹⁸ из Мин.[истарства] ин.[острани] дела. С њима оде и Милан Богичевић,¹⁹⁹ који је тада постављен за секретара Агенције (и Хаџи-Тома трговац са Саве, Ристића капућехаје таст, молио се, и био је примљен да том приликом иде). Дан беше леп, и Књаз пошто је свратио најпре око 8 ½ сати у цркву гди му Митрополит изговори кратко, а лепо слово, (које имам у артијама) отишао је од цркве пешке на Саву, гди га војска дочекала, и одвећ много света било, и кад се навече, припуцаше топови са места, гди је била Сава-капија,²⁰⁰ гди су били намештени, и сав свет повика „живио”. Одушевљење бијаше велико, но сваки изјављиваше зебњу за њега, да му се што не догоди.

21ог у вторник јави Ристић капућехаја²⁰¹ по телеграфу и то би у изванредном листу издано,²⁰² да је Књаз тога дана у 4 сата по подне, здраво, стиго у Цариград, и по нарочитој жељи царској, одма из лађе отишао цару, гди је дочек био сјајан и врло благоволитељан.

23ег у четвртак чу се да је из Цариграда већ дошла заповест, да одлазе два батаљона од посаде из београдског града, и то ми увече у турну потврди и Петронијевић,²⁰³ и говораше се, да ће ићи у понедеоник 27ог но мораше се нешто оправити на шлеповима нашег демшифа Делиграда, који ће да иј вози, и тако то остаде до среде 29ог марта.

25ог на Благовести беше један телеграф прилепљен, како је Књаз 24. био код цара и по дужем разговору, цар му дао орден Османије у брилијантима, (као што је паша Протићу казивао) и пет лепи арапски коња. Уобште по депешама, Књаз је врло одлично примљен, и давали му ручак, најпре енглески, потом француски, затим аустриски и после руски посланик.

¹⁹³ Анастас Јовановић.

¹⁹⁴ Димитрије Јоксић, кнежев секретар.

¹⁹⁵ Шарл (Карло) Бетан, секретар за француски језик у Министарству иностраних дела. Оставио је занимљив извештај и писма о путу у Цариград 1867. године. Види: П. Крстић, „Пут у Цариград у свити кнеза Михаила”, 157–173.

¹⁹⁶ Алекса Пачић.

¹⁹⁷ Јован Машин (1817–1884), лекар, од 1860. године дворски лекар кнеза Михаила Обреновића.

¹⁹⁸ Владимир Стојановић, архивар у Министарству иностраних дела.

¹⁹⁹ Милан Богичевић (1840–1926), правник, политичар, министар правде (1874–1875), министар иностраних дела (1875, 1883–1884, 1894–1895), дипломатски представник Србије у Бечу (1884–1888) и Берлину (1895–1900), члан Касационог суда (1879–1883).

²⁰⁰ Једна од четири градске варошке капије, налазила се према реци Сави.

²⁰¹ Дипломатски представник, заступник на Порти.

²⁰² *Србске новине*, бр. 36, 22. март / 3. април 1867.

²⁰³ Милан Петронијевић.

У среду 29ог марта оде половина посаде из Београда у два батаљона и одвезоше се на србском дамшифу „Делиграду” [на] 5 до 6 шлепова, а кренуше се пред 5 сати по подне. Тако остаје јошт за толико војске у граду, јер свега иј има до 2600 људи, као што казиваше [један] трговац, који им лиферује брашно (Видовдан од 29ог марта).

30ог у четвртак од[лазило се] на дамшифу пред Књаза у Радујевац, а 31. у петак оде депутација од општине из Београда такође у Радујевац, у којој је Живко Карабиберовић,²⁰⁴ Коста Сајџија,²⁰⁵ Јовица Барловац,²⁰⁶ Арса Лукић,²⁰⁷ Хаџи Димитријевић Коча²⁰⁸ и јошт многи други, но ови су од општине одређени као депутација, свега је 53 лица отишло. По Београду се чине велике припреме за дочек Књаза и на 5–6 места праве се капије тријумфалне.

31. марта у петак бијаше прилепљена депеша како се Књаз јуче опростио с царем, и цар му тада из руке дао ферман о уступању градова, и Књаз у 3 сата поподне пошао из Цариграда.

А у једној депеши од 29ог која је јуче у новинама,²⁰⁹ т.ј. 30. стои о Књазу, како је доручковао код Фуад-паше²¹⁰ и „послови су свршени на задовољавајући начин”, па ми синоћ у четвртак 30. марта Петар казива, да нема никакви услова, но шта више и намештај правителствени у пашином Конаку у граду остаје, и паша долази с Књазем да му преда кључеве од града.

Осим Београђана отишла је до Радујевца и једна депутација пожаревљана и једна смедереваца, а дошла је и једна од Шабчана из 10–12 лица са протом Љубинком²¹¹ и нудила се Београђанима у лађу, па иј ови нису хтели примити, те тако су они остали и у вторник само до Смедерева отишли; а у вторник отишло је и певачко друштво до Смедерева, пред Књаза, у коме друштву су били и членови панчевачког и земунског певачког друштва. Све ове депутације ишле су на особеним дамшифама, тако да иј је 4 дамшифа поред Књажеског било, и сви искићени са многобројним србским барјацима и венцима.

²⁰⁴ Живко Карабиберовић (?–1893), београдски трговац и банкар, један од оснивача Прве српске банке у Београду 1869. године.

²⁰⁵ Коста Поповић, сајџија (часовничар).

²⁰⁶ Јовица Барловац (?–1910), београдски трговац.

²⁰⁷ Арса Лукић, председник београдске општине (1869–1871).

²⁰⁸ Коча Димитријевић, београдски трговац.

²⁰⁹ *Србске новине*, бр. 43, 30. март / 11. април 1867.

²¹⁰ Фуад-паша, тадашњи министар иностраних дела у Османском царству.

²¹¹ Љубинко Поповић, шабачки прота.

Књаз се сад вратио преко Кистенце,²¹² а не преко Варне, куда је одовуда ударио, и свратио се у подне влашком Књазу,²¹³ у Букурешту, кои га је одвећ величанствено дочекао, као што је описано у Србским новинама,²¹⁴ а био му је и дужан тако, јер је наш Књаз прошлога лета, у јулију месецу, кад је био у алексиначкој бањи послао советника Ф.[илипа] Христића са капетаном Тихомиљом Николићем,²¹⁵ те Књаза Карла поздравио, и то је било пре, но што је Кнез Карло био признат и од Порте и од које европске силе за влашког Књаза.

4ог априла вторник беше дан повратка Књажевог у Београд, дан свечан и [благодаран] за сву Србију и за све Србе. Око 5 сати поподне [зачуше] се прангије доле на Јалији, које су биле постављене да пу[цају] ако угледају његов дамшиф оздо од Вишњице, [а затим] приватише пуцање топови постављени код бивше Стамбол-капије,²¹⁶ кои су имали пуцати докле Књаз зађе за град. Кад се појави дамшиф поред града улазећи у Саву, онда приватише пуцањ два топа постављена код виса на бившој Сава-капији. Војске бијаше мало пред градом на Сави постављено, али неизбројно света [постави се] на Калемегдану, и поглед и осећање бијаше величанствено [кад се] указа србска велика застава на Књажевом дамшифу испод града, а за њим јошт 4 дамшифа искићена многобројним србским барјацима и венцима и то дамшиф у коме су били Београђани, други Смедереваца, трећа Пожаревљана и четврта певачког друштва. Како наступи дамшиф спрам Саве Капије заори се громогласно „живио” и „ура” и Књаз стајаше на крову лађе и гледаше то и та вика не престаде докле он не изиђе сасвим и седе у кола, да пође у цркву. По распореду за дочек судије Касације и Апелације, а пред њима Министри стајаху на шлепу, уз кои ће пристати Књажев дамшиф, и ја одатле гледа тај величествени позор. Одатле Књаз оде у цркву, гди га Г. Митрополит са свештенством обучени дочекаше, и ја стиго те уђо у цркву и ту се одпева благодарење, а затим Г. Митрополит изговори опет кратку беседу – која је такође међу мојим артијама – пуну одушевљења и значајну, у којој стоји између осталог „поклони се Господару овоме светоме знамењу християнске славе – (т. ј. Крсту) кои те чуваше и онде, где је помрачена сјајност његова, па се заједно с нама и народом своим моли

²¹² Констанца, лука на Црном мору.

²¹³ Карол I Хоенцолерн (1839–1914), кнез (1866–1881) и краљ (1881–1914) Румуније.

²¹⁴ *Србске новине*, бр. 46, 3/15. април 1867.

²¹⁵ Тихомиљ Николић (1832–1886), артиљеријски официр, министар војни (1875–1876, 1882–1883).

²¹⁶ Једна од четири београдске варошке капије, налазила се на месту између данашњег Народног позоришта и Коларчеве улице.

Господу Богу, да се сјајно заблиста слава Крста и Софије – премудрости Божије, која зачуђава свет правдом и истином” и „србског народа који се ето сложно моли, да те и унапредак испуњава дух мудрости и душевне крепости, да буду свагда с тобом блажене душе свети Немањића, те да подигнеш погажену и у тешком сужњу децу Душанову, која већ толико векова чекају да иј огреје сунце човечије среће и слободе”. Докле је ова служба трајала подиже се јака олуја и дуваше јак ветар тако да непрестано лупеташе прозори око цркве. Г. Гарашанин Министер погледаше за то време често напоље, на црквена врата, и потом и не одстојавши сву службу изађе. Он стајаше преда мном на два корака мало на десно, а иза њега на један корак Г. Стевча и како Г. Гараш.[анин] осврташе се често натраг и погледаше, то Г. Стевча обрати особиту пажњу на то, и чим Г. Гарашанин пође да изиђе из цркве, и тек што је ваљда 2–3 корака са свога места коракнуо, Г. Стевча стиснувши руке к стомаку, као да му је мука, одма оде за њим, а за овим оде и Г. Вујовић,²¹⁷ саветник. Кад изиђосмо из цркве, запита ме мој друг Г. Крста Ђорђевић,²¹⁸ јесам ли овај догађај приметио и кад му реко да јесам, он ми рече мора бити да је Г. Стевча што посумњао па зато изишао за Г. Гарашанином, јер он много зебе и зебо је за време ово [ранијега] Књаза, да му се што не догоди, на што му ја одговори да Књаз Михаило, ако је икад тврдо стајао, сад после [оваке] заслуге и добити земљи стоји тврдо, и никако [не верујем] да икоме може што пасти на памет противу њега, код политични завереника, а потајно, Богме, може се сваком и свагда догодити.

бог априла у четвртак у 10 сати пре подне изврши се акт предаје градова, тиме што је прочитан царски ферман од 5. зилхице²¹⁹ 1283. т. ј. 29. м.[арта 1867. године] на Калемегдану подигла се србска застава пред пашиним конаком и заузеше наши војници прву капију и онај триугон – равелин²²⁰ – пред градом, који је окренут к вароши. Превод тих фермана и програм церемоније као и новине од 6. априла бр. 49.²²¹ Како је то извршено наоди се међу мојим артијама. Трибина бијаше подигнута у линији од десног краја равелина спрам сокака водећег к улици, и кући Књаза Александра у чаршији, с десна одатле па к сокаку од Вучићеве

²¹⁷ Владислав Вујовић (око 1820–1889), министар унутрашњих дела (1859–1860), потом државни саветник.

²¹⁸ Крста Ђорђевић, правник, судија.

²¹⁹ Месец хиџретске године.

²²⁰ Велики равелин је троугаони истурени простор, ојачан зидом од опеке, који штити пролаз ка Унутрашњој Стамбол капији од фронталне ватре са стране Калемегдана. Овај равелин Турци су звали Султан-табија. Саграђен је у 18. веку.

²²¹ *Србске новине*, бр. 49, 6/18. април 1867.

куће ка граду бијаше постављена турска, а с леве спрам ње, т. ј. до града, србска војска. Књаз дође сокаком од Стамбол-капије и ја стаја баш на томе сокаку и гледа на 2–3 корака удаљења његов долазак. Пред њим бијау гардисте, до 20 људи, затим он сам на 5–6 корака, обучен у црвену униформу са шеширом и зеленом перјаницом и окићен ордењима на беломе ату, кога је, као што кажу сам цар јашео, и који је један од оних 5 арапских коња, које му је цар сад поклатио, за њим на 2–3 корака војени министар, његови ађутанти и још неколико од војени лица. Он уђе тако међу обе војске скренувши лево с пута и тако дође до трибине. Кад се на ову попу, гди су већ били Министри, паша, конзули, у пуној униформи, савет и јошт госпде, прочита Јоксиф²²² секретар Књажев ферман србски, а један Турчин турски, потом Књаз дође, праћен од паше и многи други наши војени лица пред турску војску на среди, гди је барјактар ту им каза француски, што паша преводи, како се градови поверавају њему, и рече им, да су Срби и Турци цареви, и тако је цар заповедио, на што обе војске, турска и србска повикаше у трипут „живио цар”. Како се ферман прочита, пукоше 21 топ с града са стране ка Дунаву, а кад ово²²³ Књаз изговори и врати се на трибину, подиже се србска застава пред пашиним конаком у граду, на што пукоше опет 21 топ.

Ово, кад се подиже србска застава, беше чудновато осећање за Србе, и са целога Калемегдана зачу се повторено²²⁴ громогласно „ура”. Затим оде једна чета србске војске, у којој бијаше Бркић²²⁵ официр, у град, и мало постоја, па изиђоше на бедеме на равелину србски војници, те одменише турске, и кад се показа први србски стражар на ћошету до капије зачу се опет ура и живио по целом народу. Ове војнике изведе Светозар Гарашанин официр, те измени стражу. По овом Књаз оде у град, пр[аћен од] гардиста, за овима на неколико корака први ађутант Жабарац,²²⁶ а за њим опет на неколико корака Књаз; за Књазем на 2–3 корака с десна паша, а с лева војени министар и за овим јошт војни лица око 10 до 15 и сад кад Књаз улази у град, начичка се још и с једне и друге стране градске капије као чавке на каквом дрвету усред воде, па опет повика громко „живио” и „ура”, па ту остадоше за [свечани дочек] Књаза.

²²² Димитрије Јоксиф.

²²³ Након завршетка ове речи, а на почетку наредне стране налази се уоквирен текст: „Као што траже, то је: слободу личну, слободу политичну, слободу штампе, слободу састанка и збора, слободу дружења, слободу избора народни посланика, пороту и подпуну независност судова, и одговорност Министера пред народном скупштином”.

²²⁴ По други пут, поновљено.

²²⁵ Јосиф Бркић, официр у стајаћој војсци.

²²⁶ Драгутин Жабарац.

Овај [догађај бијаше] колико свечан, толико и онеспокојавајући јер [остаде осећај] некаку зебњу, да се што Књазу не догоди. Ваља знати да је [међу Србима] и Турцима толико непријатеља да се и нападенија тако од стране Турака, нису чинила Србима као немогућа, или невероватна, јер Срби бијау изгубили сваку веру у морал турски, тако, да се њима ништа не чињаше као морално немогуће.

И утолико већи бијаше усклик, кад се, одприлике, после по сата, Књаз врати из града. Тада се заори јошт громогласних, ако је то могуће, „ура” и „живио”. Књаз бијаше тада у колима, а коњ му се водио, и пролазећи кроз народ на војску бијаше скинуо капу.

За то време док је се Књаз бавио у граду, обе војске, турска и србска променише своје положаје и турска стаде десно уз пут од градске капије ка вароши допревши скоро до куће Стевана Марковића,²²⁷ а србска с леве стране пут од капије до бивше куће Рајовића,²²⁸ и тако дочекаше излазећа Књаза из града, који одма тим путем кроз обе војске врати се у Конак.

Што се тиче музике србске и турске оне су ишле у град и свирале, као што је у програму одређено.

Тако се сврши предаја градова у четвртак бог – шестог – априла 1867. године. Ово је све трајало од 10 до 11 сати пре подне, дакле један сат. Увече бијаше по вароши величествено осветљење по кућама, направљеним триумфалним зданијама капијама и јавним зданијама. Најлепше беше осветљено Министерство инострани и унутрашњи дела, а најлепша капија беше, коју су трговци направили на раскршћу код куће Министра Г. Гарашанина и на овој капији са стране идући чаршиом од цркве бијау и значајни стихови, које је правио Мл. Ненадовић,²²⁹ и који говорише о старој србској срећи и слави и о позиву Књаза и оданости народа за будућност.

У недељу 9ог априла бијау Цвети. Пре него што је Књаз отишао у Цариград, он је казао депутацији вароши Београда, која му је отишла те изјавила „срећан пут”, да се он узда, да ћемо ове године двогубо прославити Цвети и да ће та слава бити у граду. Но како се наш дамшиф, Делиград, јошт не врати из Рушчука куд је одвезо први транспорт (два батаљона) турске посаде из београдског града, те да одвезе и остале, то се не могаше ни ова жеља и надежда Књажева извршити. Али је он опет одржао реч и тога дана отишао у град и седио на бедемима докле је турска банда свирала, а Срби

²²⁷ Стеван Марковић (1805–1864), кнежев представник и министар иностраних дела (1856, 1857/1858), министар просвете и црквених дела (1854–1856, 1856/1857), државни саветник.

²²⁸ Кућа Цветка Рајовића налазила се у Узун Мирковој улици (данас зграда Педагошког музеја).

²²⁹ Могуће Младен Ненадовић, коњички капетан.

око ње коло играли. Ујутру на Цвети била је служба као обично, и после тога честитање у Конаку, само што је ово честитање ове године било у три призрења различно од досадањи. Прво, што је сваки ишао на поклоњење Књазу осећаима истините благодарности, а не можда са намерама ради као други година; друго, што је света [много] било, колико никад дотле, јер осим Срба [из Србије], т.ј. свега чиновништва и грађанства београдског и депутација из разни окружја, бијаше од Срба, наше драге браће из Аустрије, скоро толико, колико и наши. Бијаше стараца, деце, жена; и ја сам очима видео једну жену која држаше на левој руци отприлике двогодишње [дете и која иде да] се Књазу поклони; неколико стариј [људи] кои подучаваху пред собом децу од 14 година како ће да уђу пред Књаза, а за једног [се прича по чаршији] да се шест пута повраћао у округ и излазио пред Књаза, и кад су га неки упитали шта чини одговорио им је: „Не могу да га се нагледам”. Трећа особеност ове године та је што је дошао Паша Књазу на честитање, кад никад ни један од конзула не долази, и кад ни он није досад долазио и за време докле је наша војска дефиловала поред Конака он стајаше до Књаза на балкону, са војеним Министром Блазнавцем, и ја сам га очима видео. Конзули не долазе, што се овом светковином као што кажу, обележава револуција, пошто Срби славе тај дан, што су истог 1815. устали на Турке.

Пред вече између 5 и 6 сати, ја бија на Калемегдану и ту ода, кад наједанпут окрену се сво множество света туда одлазећег ка семинарији, од куда се угледа Књаз идући пешке, и за њим сам ађутант Бучовић, јегер²³⁰ његов, и један момак. Он отуда прође дужином Калемегдана и оде кроз капију у град, и мало час показа се на бедему равелина, кои су наши бог заузели, када сва множина одовуд заори ура, и живио. Мало потом показа се паша тамо, а затим и фамилија Књажева, Г. Перка,²³¹ Бајић,²³² и остали, и ту се донеше столице и они поседаше. Турска банда свираше, а и пре тога свирала је овамо напољу на Калемегдану, и тада засвира србско коло, и увати се једно коло, које је имало најмање 100 фати²³³ у просеку. Тако одржа Књаз реч да ћемо на Цвети бити у граду, као што је при полазку у Цариград казао. Ту је он остао за једно пола сата, а потом, изишао, и на колима, која су му међутим дошла, отишао кући, куда га свет заспе са ура и живио испрати. За то време, ја се нађо на Калемегдану са протом Јагодинским, поп Јованом,²³⁴ кои је са неколико Јагодинаца, дошао као депутација од вароши и округа јагодинског да

²³⁰ Стрелац, ловац.

²³¹ Петрија (Перка) Бајић (1808–1871), ћерка кнеза Милоша Обреновића.

²³² Милош Бајић.

²³³ Мера за дужину, око 1,8965 м.

²³⁴ Јован Јовановић, јагодински прота.

Књазу ову добит градова честитају, и он ми приповеди како је кратку беседу био начинио и изговорио Књазу при честитању у којој му је напоменуо, да народ, честитајући ову добит, мисли да то није свршетак његови теженија, но напротив тек почетак, и сад наступа стање, да се слободније може радити на ономе, што сваки Србин сматра за народну тежњу и последњи циљ, а то је уједињење свију Срба, на што му је, рече ми, Књаз одговорио: „и ја тако мислим, Господине”. Затим се дивљаше поп Јова овоме појаву, и у више пута, гледајући како паша обилази око Књаза на бедему, а овамо турска банда свира и Срби играју и србска се застава пред Пашиним конаком вије изјави: „Ово је права пропаст за њи – Турке –; каже [оштећен текст]; они сами себе певају: „вечнаја памјат”, да сам [Турчин] скочио би са тога бедема доле у шанац, [оштећен текст], те да не гледам ово”. Кад би увече [оштећен текст] 8 сати, ја бија изишао да гледам [оштећен текст], да певачко друштво београдско [оштећен текст] ми казаше, било је учесника [и исто толико депутација] оће Књазу да дође са буктињама (да [оштећен текст]) застадо пред конаком, баш испред [и ту сретох Игњата Станимировића²³⁵], члена Касације. Наједанпут око пола [оштећен текст] одлазећа ватра из вароши, и пред њом [оштећен текст] свирају, јер је друштво пошло од велике частности пијаци, и кад дође пред Конак стаде и одпева три до четири песме. Време бијаше савим тихо и топло, а дим од буктиња загусти ваздух. Кад они свршише зачу се са балкона Књажевог глас, и наједанпут ућута се свет, кога је неизбројиво било, и зачу се Књажев говор, у коме колико дочу, рече: „Сваки срећан владалац доживи по један дан радости у своме животу, и за њега је такав дан данас, и благодари, што му се овај дан песмом завршује.”

Тога дана Књаз је добио по телеграфу честитање од црногорског Књаза, које је у броју 51 *Срб.[ских] новина* од 11. апр.[ила] 1867. год. [ине] и које речју гласи: „Његовој светлости Књазу Михаилу Обреновићу, Примите са целим народом србским искрена и срдачна честитања од мене и моих Црногораца за крунисан успех. Овај је најсветлији дан у историји препорођаја нашега народа, и ја се са мојом Црном Гором придружујем из срца данашњем општем весељу србства. На Цетињу. Књаз Никола.”

У очи Цвети у суботу 8ог априла увече Књаз је давао у конаку ручак паши и вишим официрима заоставше турске посаде, кои је било 8 до 10 и од наши виши официра толико, и Турци су, као што ми казива Началник стојеће војске, полковник Јован Ђорђевић били очарани од Књаза овом приликом.

²³⁵ Игњат Станимировић, члан II класе Касационог суда.

Овом приликом предаје градова, општина београдска поднела је Књазу адресу, датирану бог априла 1867. оног дана, када је читан ферман на Калемегдану, која је од речи у Србским новинама, број 51²³⁶ у којој између осталог стоји: „Срећна прошлост најбоља нам је залога за будућност; па зато имајући Тебе на челу, ми у будућност гледамо с неограниченим поверењем и најпоузданијом надом. На саставак судбине србске стои у рукама Твоим огромно бреме! Али за то стои уз Тебе, Витешки Господару, и сав србски народ,... сав као један човек. Рачунај на нашу безкрајну оданост; располагај имањем и животом нашим; све Ти дајемо јер све очекујемо; као што Себе веледушно не штедиш, тако не штеди ни нас само да још више подигнеш срећу и славу народну.”

10ог априла у понедеоник [ушла је србска] војска под капетаном Лазаром Цукићем²³⁷ у Шабац и то у 8 ½ сати ујутру, као што гласи депеша [капетана Цукића] на војеног Министра у бр. 51 Србски новина од 11. апр. [ила] 1867. год.[ине] и турска војска [напусти шабачки град] тога дана у 10 сати и пред вече [оштећен текст] видио дамшиф долазећи Савом са том одлазећом посадом у овдашњи град.

11ог априла у вторник отиде та шабачка војска и оде јошт нека част посаде из београдског града с њом доле низ Дунав.

12ог априла у среду заузела је србска војска под мајором Љубомиром Узун-Мирковићем смедеревски град, у 11 ½ сати пре подне, а у један сат по подне одпутовала турска посада, као што гласи депеша Узун-Мирковића од 12. априла војеном Министру у бр. 53 Србски новина од 15. апр.[ила] 1867.

13ог априла у четвртак у 6 сати и 40 минута увече одпутовала турска посада из Кладова, а остало само 90 топција са командантом, као што гласи депеша Капетана Милутина Јовановића војеном Министру, а 14ог априла у 8 сати ујутру заузела је србска војска Фетислам, и заоставши 90 топција са командантом отишли у Адакале сувим, као што гласи депеша истог капетана од тога дана у броју 53 *Срб.[ских] новина* од 15. априла 1867. год.[ине].

Онога дана, кад је други део посаде београдске отишао, т. ј. у вторник 11ог априла, са шабачким Турцима, један дан пре, т. ј. у понедеоник 10ог априла заузела је србска војска цео горњи београдски град, и пред пашиним конаком ставише се србске страже.

²³⁶ *Србске новине*, бр. 51, 11/23. април 1867.

²³⁷ Лазар Цукић, пешадијски официр.

На Велики четвртак 13. априла ја идо у град са другом Крстом,²³⁸ секретаром Авакумовићем²³⁹ и Прајзовићем²⁴⁰ и Станојем²⁴¹ и видо идосмо по целом горњем граду, и видосмо свуда србске стражаре.

Турака је остало у београдском граду сад пошто је нешто по други пут 11ог априла отишло, око иљаду људи, 600 пешака и до 400 топџија, и овима се свима, и простим официрима, даде од србске стране по једномесечна плата на поклон, а паши двомесечна, које је њему око 800# ћес.[арски].

У понедеоник 24ог априла оде око 10 сати и овиј осамсто војника турски даље из београдског града, а око 11 сати оде и паша са своим чиновницима у Земун. При одласку дочекан је, бијау упарађени жандарми и ноћни стражари [оштећен текст] и паша са своим харемом и чиновницима [сврати у] Хаџи Томину кућу, те попије кафе и рак[ије], па оданде у лађу у 11 и $\frac{3}{4}$ пре подне. И ја [бија код Хаџи Томе] и видо да дођоше с пашом [оштећен текст] президент Министарства Г. Гарашанин, војени министар Блазнавац, полковник Ђорђевић,²⁴² први ађутант Жабарац,²⁴³ управитељ Двора Јовановић²⁴⁴ и управитељ вароши Барловац.²⁴⁵ Они долазише у колима паша сеђаше са Гарашанином у једним колима, паша са десне а Гарашанин с леве стране.

Кад отиде дамшиф из Београда с пашом, избаци се с града 17 топова и то од великог калибра, из кои пуцаше наши београдски народни војници.

У четвртак 27ог априла од паша из Земуна лађом низ Дунав ујутру између 5 и 6 сати, и тада пуцаше топови из града.

То беше Али-Риза паша, човек око 50 година стар, и врло љубезан и приступан, као што сви казиваше, кои су с њим у додир долазили и о коме се и од грађанства уобште чују најбољи гласови. Тако се говори, да се не памти, да је који турски паша у Србији толико љубави од Срба стеко, колико овај.

То би, као што реко, 24. априла 1867. год.[ине] у понедеоник, кад и последња турска власт оде са србске земље у лицу Али-Риза паше.

²³⁸ Крста Ђорђевић.

²³⁹ Јован Авакумовић (1841–1928), правник и политичар, секретар Апелационог суда, начелник у Министарству унутрашњих дела (1868–1872, 1876–1878), министар правде (1880, 1887), председник владе и министар иностраних дела (1892–1893), председник владе (1903), члан Касационог суда (1881–1887).

²⁴⁰ Миливоје Прајзовић, секретар Касационог суда.

²⁴¹ Станоје Илић, секретар Касационог суда.

²⁴² Јован Ђорђевић, официр, начелник стајаће војске.

²⁴³ Драгутин Жабарац.

²⁴⁴ Анастас Јовановић.

²⁴⁵ Михаило Барловац.

И да Бог да он био за вавек последњи који је имао какву власт на србској земљи.

Чудновато извршење овога питања србско-турскога о градовима, да се ови без крви предаду, и при томе особито љубезно и поверљиво владање Али-Риза паше, као и од стране Књаза поверење према Турцима, одлазак у Цариград и улазком у град у сред турске војске, промени и досадања србска осећања мрзости према Турцима. Сад се више не осећа само, према њима, него се мисли; осећање мрзости уступи место политичном рачунању, и сад се већ чуше гласови од Срби, да не би ништа било чудно, да Срби и Турци стоје у једном реду и бране Босну, ако би је Аустрија хтела заузети. И гласови о Босни, т.ј. да као Турци уступе на лепо Србији управу у Босни и Херцеговини на неки начин, који се већ као посејани могу сматрати, учинише, да Срби доиста те ствари ладно суде, и налазе, да наша политика зацело треба да чува целину турског царства на овом крају све дотле, док год не би били у стању наследити Турке. Они или [оштећен текст] трећем, ми смо на једној страни.

Књаз је једнако говорио „notre pasha” „наш паша”, кад је био у Цариграду на путу, као што ми казива саветник Ф.[илип] Христић, а паша је исто говорио свагда о Књазу „notre Kпјaz” („наш Књаз“), толико се као основало поверење.

За време одкад је [стигло писмо] Књазу од великог везира да се [уступају] градови па докле Турци нису отишли, долазили су у град београдски једанпут два аустриска официра, и као што казиваше из Титела, и говорили турским официрима и војницима да је срамота да без боја уступају градове, и томе подобна, дражећи иј управо на побуну, које кад дође до знања Али-Риза паши, он ту господу кратким путем пошље у Земун, т.ј. каже им да с места одлазе из града.

Сирота Аустрија! Кад не може ништа отворено, а онда иде па тако ситничарски буши; али Срби знаду, да је њен Конзул наговарао 1862. год. [ине] да се бомбарда Београд, и да је њен конзул опет, који у 3 сата по 12 ноћу, трчи Књазу у конак и буди га из кревета, да му каже новост, да се добијају градови, и љуби се с ађутантима; и да су ово опет њини официри.

У недељу 30ог априла би освештање града. После службе у 10 сати дође Митрополит са свештенством. Војена капела, она као чадор беше разапета на пољани пред пашиним конаком и беше донесена мала војена звонарица, и око 10 ½ зазвони звоно на звонарици, које позва на службу. Света бијаше одвећ много, и бијаше стари Узун-Мирко погрбављен, кога у колима доведе Милош Брка. Чудновато беше кад зазвони звонце на звонарици пред пашиним конаком, а у закр(оштећено) заставе, која се вије

баш пред самим конаком и ја бија и гледа и слуша то и помишља, како се изда наредба да се србска служба ту одслужи, гди никад није одслужена, или бар није на ове [оштећен текст], то је опет србско земљиште, гди је [оштећен текст]. Кад би Срби сад, после овога добитка [оштећен текст] унутрашњу управу другчије, далеко би [оштећен текст] за то изгледа, а без тога опет као да је више среће него заслуге у ономе, што се добије.

(Књаз оде у илице²⁴⁶ у Гастаин²⁴⁷ 5ог јунија, и ја би тада у Алексинцу и увече ми каза Началник да му је јављено за одлазак Књажев.)

У суботу 29ог јулија одвукоше се из београдског града 60 (шесет) топова у Крагујевац, и како се чу, да се прелију. Одавде су иј кренули у 2 сата после 12 ноћу, у суботу; и то ми казива подполковник Јоксић²⁴⁸ у присуству полковника Радисава,²⁴⁹ и уобште се то зна.

У недељу увече у 8 сати 30. јулија поче да се копа шанац око града као упражњен за обсаду градова, и ископаше се две мине у зиду десно од капије ка Дунаву. Тога дана у недељу око 6 сати предвече отишао је Г. Гарашанин Књазу у Иванку,²⁵⁰ куда га је, како се чу, позвао.

У вторник 8ог августа, ноћу између вторника и среде у 3 сати после поноћи пуцало се мало из топова, но без ђулета, на град и чинило се изскакање из града на шанчеве, као упражњене, а говорило се јошт од почетка копања ти шанчева, да ће се доиста пуцати и срушити лево и десно крило града од триугла – равелина – на којима су крилима сваком по пет топова.

У недељу 13ог августа, опет увече око 7 сати, поче се пуцање око града, но и то без ђулета.

У петак увече 1ог септембра око 6 ½ сати пуцало се опет око града из топова, но тада с ђулетима, из топова од четири фунте, кои су изолучени, и пробијао се зид да могу одпочети копање мина пионери. Антоније Богићевић²⁵¹ казива ми да [су ђулад] више од пола метра улазила.

²⁴⁶ Бања.

²⁴⁷ Гаштајн, бања у Аустрији.

²⁴⁸ Милосав Јоксић, официр.

²⁴⁹ Радисав Николић, коњички официр.

²⁵⁰ Иванка, место недалеко од Братиславе, где је кнез Михаило Обреновић купио вилу са околним имањем 1856. године. Опширније: Данко Леовац, „Иванка при Дунаву и некадашње имање кнеза Михаила”, *Српске студије* 10 (2019) 60–79.

²⁵¹ Антоније Богићевић (1838–1916), артиљеријски официр, министар војни (1892–1893), члан Државног савета (1894–1903).

При целом овом [оштећен текст] око града од артиљериста командир био је А.[нтоније] Богићевић, а од инцинира²⁵² Јефрем Радојкић²⁵³ поручник.

Књаз је отишао најпре у Гастаин²⁵⁴ затим, одатле отишао у Геиф,²⁵⁵ потом у Париз одтуд у Иванку, своје добро код Пожуна²⁵⁶ у Унгарској, гди је управо 15 дана провео, а одтуд се вратио у Београд, у четвртак око 9 сати пре подне.

17ог августа 1867. с њим се врати и Г. Ценић,²⁵⁷ кои је ишао у Немачку (у Баденску) и у Швајцерску по посланству Мин.[истарства] унутр. [ашњих] дела, да истудира устројство полиц.[ајних] власти, а отишао је тамо некако у почетку месеца маја, или ће јошт бити око конца месеца априла.

5ог септембра пуцало се на оба крила од 4 ½ до 6 сати после подне.

бог септ.[ембра] опет се пуцало од 7 до 11 пре подне, и од 2 ½ до 5 ½ сати после подне.

7ог продужило се од 8 ½ до 10 сати пре подне, и кад би пред 12 сати, ја отидо с мојим друговима судијама те гледасмо провале, и зид беше на овом крилу од Саве проваљен сав, а измери га Антоније Богићевић и беше дебео два фата мање једну пед.

На десно крило пуцало се из топова од 12 фунти, а на оно ка Сави из топова од 4 фунте, но обоје изолучени, и избачено је као што ми казива Богићевић 416 ђулета од 4 фунте и 120 метака из 12 фунтови топова.

После неколико дана изађе у Србс.[ким] Нов.[инама] да ће се исто оправити, пошто је учињена проба која се [оштећен текст] октомвра 1867. започе се и [оштећен текст] оправи се. Но Богићевић²⁵⁸ ми казива да су тамо по 2 цигле спреда метнуте одоздо, а оно унутра остало је сасвим испуњено, али онако шупље.

²⁵² Инжењера.

²⁵³ Јеврем Радојкић, инжењерски официр.

²⁵⁴ Гаштајн.

²⁵⁵ Женеу.

²⁵⁶ Братислава.

²⁵⁷ Ђорђе Ценић.

²⁵⁸ Антоније Богићевић.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LISTS OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Државни архив Србије [=ДАС] [Državni arhiv Srbije [=DAS]]

Збирка Поклони и откупи [=ПО] [Zbirka Pokloni i otkupi [=PO]]

Лични фонд Илије Гарашанина [=ИГ] [Lični fond Ilije Garašanina [=IG]]

Објављени извори – Published Primary Sources

Вулетић, Александра и Љубинка Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* XXI (2003) 61–87. [Vuletić, Aleksandra i Ljubinka Trgovčević, „Autobiografske beleške Radivoja Milojkovića”, *Mešovita građa (Miscellanea)* XXI (2003) 61–87]

Крестић, Петар В., „Пут у Цариград у свити кнеза Михаила”, *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009) 157–173. [Krestić, Petar V., „Put u Carigrad u sviti kneza Mihaila”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 79–80 (2009) 157–173]

Пржић, Илија А., „Грађа за нашу уставну историју. Два уставна пројекта за друге владе кнеза Михаила”, *Архив за правне и друштвене науке* 3–4 (1925) 207–219, 295–303. [Pržić, Ilija A., „Građa za našu ustavnu istoriju. Dva ustavna projekta za druge vlade kneza Mihaila”, *Arhiv za pravne i društvene nauke* 3–4 (1925) 207–219, 295–303]

Штампа – Papers

Видовдан [Vidovdan]

Србске новине [Srbske novine]

Литература – Secondary Works

Живановић, Живан, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, књ. друга (Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878–1889)*, Београд 1924. [Živanović, Živan, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, knj. druga (Od proglasa nezavisnosti Srbije do abdikacije kralja Milana 1878–1889)*, Beograd 1924]

Јакшић, Гргур и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (први балкански савез)*, Београд 1963. [Jakšić, Grgur i Vojislav Vučković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (prvi balkanski savez)*, Beograd 1963]

Јанковић, Зорица, *Пут у Цариград. Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд 2008. [Janković, Zorica, *Put u Carigrad. Knez Mihailo, predaja gradova i odlazak Turaka iz Srbije*, Beograd 2008]

Кулаузов, Маша, „Уставни нацрт Радивоја Милојковића од 1868. године”, *Истраживања* 17 (2006) 63–77. [Kulauzov, Maša, „Ustavni nacrt Radivoja Milojkovića od 1868. godine”, *Istraživanja* 17 (2006) 63–77]

Леовац, Данко, „Иванка при Дунаву и некадашње имање кнеза Михаила”, *Српске студије* 10 (2019) 60–79. [Leovac, Danko, „Ivanka pri Dunavu i nekadašnje imanje kneza Mihaila”, *Srpske studije* 10 (2019) 60–79]

Леовац, Данко, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, Београд 2023. [Leovac, Danko, *Knez Mihailo Obrenović (1823–1868)*, Beograd 2023]

Милосављевић, А., „Прво оружје из букурешког војног арсенала послао је кнез Куза на дар кнезу Михаилу. Један необјављени прилог историји пријатељских односа између дворова и народа Румуније и Србије”, *Политика*, 31. мај 1931. [Milosavljević, A., „Prvo oružje iz bukurškog vojnog arsenala poslao je knez Kuza na dar knezu Mihailu. Jedan neobjavljeni prilog istoriji prijateljskih odnosa između dvorova i naroda Rumunije i Srbije”, *Politika*, 31. maj 1931]

Рајић, Сузана, „Велика Британија и градско питање 1866/1867. Борба за Београд”, *Београдски историјски гласник* 4 (2013) 123–140. [Rajić, Suzana, „Velika Britanija i gradsko pitanje 1866/1867. Borba za Beograd”, *Beogradski istorijski glasnik* 4 (2013) 123–140]

Стефановски, Мирјана, „Нацрт Устава Радивоја Милојковића из 1867. године”, у: *Развој правног система Србије и хармонизација са правом ЕУ: прилози Пројекту 2012: колективна монографија*, ур. Радмила Васић и Ивана Крстић, Београд 2013, 537–551. [Stefanovski, Mirjana, „Nacrt Ustava Radivoja Mилоjkovića iz 1867. godine“, u: *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU: prilozi Projektu 2012: kolektivna monografija*, ur. Radmila Vasić i Ivana Krstić, Beograd 2013, 537–551]

Страњакловић, Драгослав, *Михаило и Јулија*, Београд 1940. [Stranjaković, Dragoslav, *Mihailo i Julija*, Beograd 1940]

Татић, Урош, *Француска и Србија (1860–1868)*, (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2016) [Tatić, Uroš, *Francuska i Srbija (1860–1868)*, (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 2016)]

Тимотијевић, Мирослав, „Јубилеј као колективна репрезентација: прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године”, *Наслеђе* 9 (2008) 9–49. [Timotijević, Miroslav, „Jubilej kao kolektivna reprezentacija: proslava 50-godišnjice Takovskog ustanka u Topčideru 1865. godine”, *Nasleđe* 9 (2008) 9–49]

Danko Leovac, Žarko D. Ilić

NOTES ON THE HISTORY OF RADIVOJ MILOJKOVIĆ

Summary

Radivoj Milojković was born on 9 January 1833, in the village of Glogovac in the Požarevac district. After receiving private education in his village, he continued his schooling at the Gymnasium in Smederevo. In 1844, he moved to Belgrade, where he completed the Gymnasium and Lyceum (1852). He went on to study in Heidelberg and Paris, completing his education in 1859. Upon returning to the Principality of Serbia, he took up a position in the Ministry of Justice and the State Council. In 1863, he became the chief of the Ministry of Justice, and in 1866, the President of the Appellate Court. From 1868 until his death in 1888, he was the Minister of Internal Affairs (1868–1869, 1876–1880, 1887), Prime Minister (1869–1872), and President of the State Council (1872–1875).

During his tenure as chief in the Ministry of Justice, Milojković began keeping notes on events in Belgrade in early 1865, as well as on various political issues in general, which he titled: “My Notes as Data for History, Beginning 1 January 1865”. Being among the prominent officials, he was personally present at many events, which adds additional value to his manuscript; where his presence was absent, he obtained information from close associates. His manuscript contains a wealth of data about the private life of Prince Mihailo and Princess Julija, the relationship between Government members and the Prince and Princess, as well as numerous other political and social events from the mid-1860s. The second part of Milojković’s manuscript is dedicated to the issue of acquiring cities where the Turkish army still resided: Belgrade, Smederevo, Kladovo and Šabac. Particularly significant are the details that Milojković, as an observer, provides about Prince Mihailo’s return to Belgrade, the mood and enthusiasm among the people, as well as the description of the ceremony of handing over the keys and raising the Serbian flag.

Оригиналан научни рад

Примљен: 30. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 25. 7. 2024.